

Предраг В. Остојић

**УСТАШКИ ЗЛОЧИН
У СТАРОМ БРОДУ
КОД ВИШЕГРАДА 1942**

Предраг В. Остојић
УСТАШКИ ЗЛОЧИН У СТАРОМ БРОДУ
КОД ВИШЕГРАДА 1942.
У СВЈЕТЛУ ЊЕМАЧКИХ ДОКУМЕНАТА

После низа злочина над цивилима у области Романије и Рогатице, [усташка „Црна легија“] је уз подршку муслиманских снага у више наврата од марта до маја 1942. пресецала српске збегове надомак Дрине и масакрирала цивиле који су се кретали у њој. Најмасовнији, и у народном сећању најупечатљивији, били су злочини у Милошевићима и Старом Броду. /.../

Тек почетком 1990-их, после скоро пола века, „провалиле“ су у народу приче и забрањена сећања, које су испрва стварале готово митолошку слику страдања. Кроз причу о Старом Броду сазнало се о спаљенима у кућама крај Вишеграда, о покланима на Дрини – где су чак и немачки војници били принуђени да местимично отварају ватру на хрватске снаге не би ли их одлучили од злочина, о масовном скакању девојака у Дрину, које су одабрале смрт у подвигу не би ли одбраниле своју част, што – када узмемо у обзир и заједничко скакање девојака у Мораву 1815 – представља јединствену *идентификујућу* слику.

Едиција
ДОКУМЕНТИ

Предраг В. Остојић

УСТАШКИ ЗЛОЧИН
У СТАРОМ БРОДУ
КОД ВИШЕГРАДА 1942.
У СВЈЕТЛУ ЊЕМАЧКИХ
ДОКУМЕНАТА

СВЕТ КЊИГЕ
Београд

*Посвећено мом ујаку
Вељку К. Мићовићу
(1922–1945)
жртви једног другог безумља*
АУТОР

УВОД

Усташки злочин у Старом Броду на Дрини, који се десио у рано прољеће 1942. године, без сумње је постао симбол страдања српског народа, не само Источне Босне већ и ширег подручја омеђеног ријекама: Савом на сјеверу, Дрином на истоку и југу и Босном на западу. Овај простор испуњен жртвама, које су мучене и убијане само због припадности другој нацији и вјери, десио се на подручју у којем су усташки бојовници имали намјеру створити „нови поредак“ и етнички чисту Независну Државу Хрватску на простору у коме су и у то вријеме српско и муслиманско становништво представљали апсолутну већину.

Нисам имао намјеру да у овом раду описујем начин егзекуције српских цивила од стране усташких бојовника и припадника муслиманске милиције, које само болесни умови могу смислити и извршити, већ да покушам да прикажем размјере војних операција усмјерених против „устаничких банди“¹ у циљу „чишћења терена“², а због лакшег разумијевања поменутих догађаја, који су за епилог имали један страشان злочин који је мало или никако помињан у послератној историографији.

¹ Термин који за војно-четничке и партизанске јединице користе њемачки извори.

² Термин који најчешће користе њемачки, усташки и италијански извори.

Исто тако, нисам се бавио комплексношћу политичких односа два покрета отпора: партизанског, који је доласком Врховног штаба и главнине партизанских јединица на подручју Романије, попустио до тада (углавном) јединствен одбрамбени фронт према хрватским војним формацијама организован од стране Михаиловићевих официра у виду војно-четничких одреда и локалних српских партизанских јединица.

Нема сумње, да је простор источно од Сарајева и Праче до Дрине на истоку и демаркационе њемачко-италијанске линије на југу, као и простор Озрена, због акција устаника био велика сметња цивилним властима Независне Државе Хрватске, које су стално инсистирале да им савезници, у првом реду Нјемци, помогну да обезбиједи мир и поредак у подручју Источне Босне. Исто тако, из њемачких докумената видимо колико је репресија усташа на терену према српским цивилима у Босни, правила проблеме и војноуправном подручју њемачке команде у Србији и српској влади генерала Милана Недића, која се због великог броја српских избјеглица које су свакодневно прелазиле Дрину суочила са хуманитарном катастрофом.

Колико је било важно умирити или, како генерал Бадер у једном документу каже – пацификовати територију Источне Босне види се по размјерама предузетих акција у овом подручју током зиме и прољећа 1942. године, а подручје Источне Босне, не без разлога, било је тема једне конференције одржане у Опатији 3. марта 1942. године, којој су присуствовали највиши представници војних команди Њемачке, Италије и НДХ. Колико је ово питање било важно говори и чињеница да је и вођа Рајха, Адолф Хитлер

лично био заинтересован за сређивање прилика у Хрватској.³

Не смијемо сметнути с ума ни чињеницу да су тада окосницу окупаторских снага на простору Источне Босне чинила два њемачка пука 718. пјешадијске дивизије⁴, да су италијанске снаге углавном биле ван или на рубним дијеловима простора источно од Праче и Сарајева, односно ријеке Босне на западу, Дрине на истоку, Саве на сјеверу и Дрине на југу. Хрватске војне снаге – домобрани, усташе и већи број углавном локалних муслиманских милицијских формација нису биле у стању да се супротставе устаничким снагама које су већ у јесен 1941. године држале под контролом велики дио поменутог простора ометајући снабдијевање изолованих хрватских војних гарнизона у неколико градова Источне Босне, које су успјели задржати под контролом послје свеопштег устанка.

У истраживању узрока који су довели до масовног страдања српских цивила у подручју Источне Босне у прољеће 1942. године дошао сам до закључка да су помоћ, коју су у првом реду њемачке војне, па потом и италијанске снаге пружиле хрватској војсци током операција *ТРИО* и партизанско-четнички сукоб интензивирали у марту и априлу 1942, директно омогућили извршење најмонструознијег масовног злочина, који је кулминацију имао на Дрини у рејону Старог Брода и села Милошевића (низводно од Вишеграда).

³ Односи се на територију Босне и Херцеговине, која је тада била у саставу НДХ.

⁴ 738. пјешадијски пук са сједиштем у Сарајеву и 750. са сједиштем у Тузли.

У овом раду, како сам већ истакао нисам се бавио анализом доста комплексних војнополитичких односа на подручју Источне Босне, али оквирно он пружа довољно провјерљивих информација о догађајима којима се послератна комунистичка историографија није бавила и о којима се углавном ћутало.

Искрено се надам да ће овај рад пружити довољно информација о позадини догађаја о којима су многи преживјели свједоци оставили потресна свједочанства и који су углавном остали забиљежени у публицистичкој литератури, захваљујући којој је шири јавност и сазнала о њима.

Предраг В. Остојић

ЊЕМАЧКО-ХРВАТСКА ОФАНЗИВА У ЈАНУАРУ 1942. ГОДИНЕ

С обзиром на чињеницу да до почетка зиме 1941. године хрватска војска није успоставила ред на подручју Источне Босне⁵, гдје су војно-четнички и партизански одреди контролисали знатну територију, укључујући и мање градове, њемачки опуномоћени командант у Србији, артиљеријски генерал Паул Бадер⁶, издао је 3. јануара 1942. заповјест *Вишај команди LXV*⁷ о предузимању војне акције против устаничких снага у циљу спречавања саботажа на комуникацијама, привредним објектима и протјеривања и уништења њихове главнине.

⁵ У њемачким документима често се користи термин источна Хрватска (НДХ)

⁶ Генерал Бадер је 3. децембра 1941. постављен за опуномоћеног команданта у Србији, али су му у циљу гушења побуне потчињене све њемачке и хрватске трупе и у Хрватској, тако да је он у ствари био опуномоћени командант њемачких трупа у НДХ и Србији и војноуправни командант у Србији.

⁷ *Виша команда LXV* за посебну намјену (нем. Höheres Kommando zur besonderen Verwendung LXV) формирана је 21. маја 1941. у циљу извршавања војних задатака окупационе управе у Југославији. По рангу, то је била корпусна формација. Командант јој је био генерал артиљерије Паул Бадер (нем. general der Artillerie Paul Bader). Под командом генерала Бадера биле су четири посадне дивизије: 704, 714, 717 и 718;

У поменутој заповијести, између осталог, се каже: „Да би се спријечила ова непријатељска активност, 342. пјешадијска дивизија и 718. пјешадијска дивизија ће од 15. јануара 1942. извршити напад на непријатеља у југоисточном дијелу Хрватске и уништити га“⁸

* * *

Послије проглашења НДХ и окончања априлског рата 1941. хрватска војска је. запосјела простор Источне Босне како би омогућила успостављање цивилне управе. Међутим, репресалије, које су према српском становништву спроводиле нарочито усташе, међу којима је био велики број локалних муслимана, само су убрзале спонтани почетак отпора, углавном Срба. Овај отпор ће приморати хрватску војску, а самим тим и цивилну управу на повлачење из готово свих градова „југоисточног дијела Хрватске“ осим Зворника и Вишеграда.⁹ Овако стање на терену било је повод да њемачка команда за Југоисток реагује како би у обостраном (хрватско-њемачком) интересу био успостављен ред и мир на простору југоисточне Босне.

Ситуација која је изазвала ову њемачку реакцију на терену Источне Босне била је сљедећа:

Војно-четничке снаге су од почетка децембра 1941. држале под својом контролом Горажде, Фочу и Чајниче. Претходно, од 21. септембра 1941. под

⁸ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2 d.1, str. 8. (AVII, NAV, T. 501, r. 247 s. 677-680)

⁹ Већ у августу 1941. војно-четнички устанички одреди Аћима Бабића и Пера Ђукановића су ослободили Хан Пијесак, Власеницу, Милиће, Дрињачу, а по доласку мајора Јездимира Дангића и Сребреницу (17. 8.) и Братунац (19. 8.).

контролом устаничких војно-четничких одреда било је и Рудо, тако да је у југоисточном дијелу Подриња једино Вишеград остао под контролом окупаторских снага. На другој страни, источно и југоисточно од Сарајева, према граничном подручју са Србијом, хрватска власт је под сталном контролом држала само Зворник, Треба напоменути да је и снабдијевање домо-бранско-усташких гарнизона у овим мјестима због устаничких акција било отежано. Олово, Соколац, Хан Пијесак¹⁰, Власеница, Милићи, Братунац, Дрињача, Сребреница са околним селима били су повремено или стално под контролом војно-четничких и мањих партизанских одреда, што потврђују и комунистички извори.

Родољуб Чолаковић, тадашњи политички комесар Главног штаба НОП одреда за БиХ, у својим „Записима из ослободилачког рата“ биљежи да су крајем септембра 1941. године „четници држали у Источној Босни Сребреницу, Власеницу и Хан Пијесак, а њихове снаге браниле су тада фронт према Зворнику, изузев лијевог крила, гдје су били партизани Бирчанског одреда.“¹¹

Односи партизанских и војно-четничких одреда на терену били су подношљиви, све до доласка партизанског Врховног штаба и Прве пролетерске бригаде на подручје Рогатице, која је први пут ослобођења 6. септембра 1941. године, заједничком акцијом припадника два покрета.

¹⁰ Српски устанички одреди под командом Аћима Бабића ослободили су Хан Пијесак 8. августа 1941. а три дана касније и Власеницу

¹¹ Према: Родољуб Чолаковић, *Записи из ослободилачког рата*, књ. 2, стр.138.

Мада су команда војно-четничких одреда Источне Босне¹² и главни партизански штаб Босне и Херцеговине 1. октобра 1941. године у Дрињачи склопили споразум о заједничком дјеловању на подручју Источне Босне¹³, јаз између ова два покрета је временом бивао све већи, мада до отвореног сукоба није дошло све до појаве јачих партизанских снага, које су повлачећи се од Ужица и Пљеваља, по формирању Прве пролетерске бригаде у Рудом 21. децембра, избили у рејон Романије.

У једном писму Славише Вајнера Чиче команданта Романијског партизанског НО одреда у вези са доласком партизанског Врховног штаба и главнине снага у рејон Романије¹⁴ између осталог дат је и кратак преглед војне и политичке ситуације у Источној Босни у коме се каже „да су источнбосански партизани заједно са четницима ослободили дјелимично или у цјелини, седам срезова Источне Босне, опколили Зворник, Кладањ, Вареш и Сарајево, али (да) су у последње вријеме међусобни односи погоршани...“¹⁵

¹² Јездимир Дангић (Братунац, 1897 — Сарајево 1947) је био жандармеријски мајор, командант дворске жандармерије. Августа мјесеца 1941 по наредби пуковника Михаиловића са групом официра стигао у Источну Босну, од када преузима команду над војно-четничким устаничким одредима Источне Босне.

¹³ У Дрињачи је 1. октобра 1941. потписан споразум о сарадњи партизана и четника у Источној Босни. Потписивању споразума, у име војно-четничких одреда присуствовали су: мајор Јездимир Дангић, капетан Сергије Михаиловић и Перо Ђукановић, а у име партизанског главног штаба Босне и Херцеговине: Родољуб Чолаковић, Слободан Принцип и Светозар Вукмановић.

¹⁴ Врховни партизански штаб је 24. децембра 1941. са Крагујевачким батаљоном Прве пролетерске бригаде стигао у Рогатицу.

¹⁵ Милан Лазић, Источна и централна Босна у зиму 1941-1945 (*Горње Подриње у зиму 1941-1942 (Зборник радова)*), Свет књиге, Београд 2011, стр 58,

Појачана активност и боља организација устаничких војно-четничких одреда, по доласку мајора Дангића и Тодоровића и капетана Михаиловића, присуство јачих партизанских „банди из Црне Горе“, како пристигле партизани у рејон Романије називају њемачки извори, и посебно неуспјех оружаних снага НДХ, да и поред репресивних мјера према српском становништву током јесени 1941. године успоставе ред и сигурност на подручју Источне Босне, приморале су њемачког опуномоћеног команданта у Србији, генерала Паула Бадера, да користећи присуство 342. њемачке дивизије на тлу Србије организује акцију на подручју Источне Босне у циљу успостављања контроле над комуникацијама и уништења главнине војно-четничких и придошлих партизанских снага.

Колико је била важна предстојећа офанзива у Источној Босни свједочи податак да је у Београду 8. јануара одржан веома важан састанак (савјетовање) њемачких и хрватских војних и цивилних представника, коме су присуствовали од стране опуномоћеног команданта у Србији: артиљеријски генерал Паул Бадер, генералштабни пуковник Ерих Кевиш¹⁶, државни секретар Харолд Турнер¹⁷ и мајор Ханс Парцер¹⁸. Од стране њемачког опуномоћеног генерала у НДХ: генерал-мајор Глезе фон Хорстенау, посланик Зигфрид Каше¹⁹, потпуковник – барон Фрајхер фон Функ и штандартенфирер Реквард.

Са хрватске стране овом састанку су присуствовали: министар за пољопривреду Јозо Думанчић, ге-

¹⁶ Начелник оперативног штаба опуномоћеног команданта у Србији.

¹⁷ Шеф Управног штаба опуномоћеног команданта у Србији.

¹⁸ Замјеник начелника Оперативног одјељења.

¹⁹ Њемачки посланик у НДХ.

нерал-пуковник Владимир Лакса, државни секретар др Вјекослав Вранчић, секретар министра за иностране послове др Анђелко Белић, потпуковник Мирослав Шлахер и генералштабни мајор Оскар Бестол.²⁰ За везу између војних власти и хрватске грађанске управе током војне акције, на овом састанку одређен је министар Думанчић, који је одредио државног секретара Вранчића да у штабу војне команде непосредно учествује у операцијама. Током акције на уништењу војних снага отпора предвиђене су репресивне мјере и против цивилног становништва које помаже Михаиловићеве (Дангићеве) људе и комунисте, за које ће током трајања акције важити њемачки ратни закони, који подразумевају стријељање, спаљивање кућа и заплену покретне и непокретне имовине „што је требало темељно договорити са министром Думанчићем“.²¹

Операција, која је у послеријатној комунистичкој историографији третирана као дио „Друге непријатељске офанзиве“ позната је по називу: Операција „Јужна Хрватска I“ (њем. *Operation Süd-Kroatien I*) изведена од 15. до 23. јануара 1942. углавном против устаничких снага на простору Рогатица–Власеница–Зворник и Операција „Јужна Хрватска II“ (њем. *Operation Süd-Kroatien II*) усмјерена ка уништењу устаничких снага на Озрену изведена од 28. јануара до 2. фебруара 1942.

Према поменутој заповијести од 3. јануара 1942. све њемачке и хрватске јединице које су ангажоване од 12. јануара 1942. године потчињене су командан-

²⁰ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d. 4, str. 27 i 28. (AVII, NAV, T. 501, r. 246, s. 705-706)

²¹ Исто, стр. 34.

ту 342. пјешадијске дивизије генерал – мајору (Паулу) Хофману²², који је 6. јануара 1942. године издао заповијест „за уништење непријатеља у југоисточној Хрватској.“²³ Укупна јачина ангажованих њемачко-хрватских јединица процјењује се на око 33.000 људи.

Ангажована, 342. пјешадијска дивизија је претходно, септембра 1941. године пребачена из Француске у Србију, гдје је у операцијама вођеним углавном у западном дијелу Србије од прве половине октобра до почетка децембра 1941. потпуно разбила главнину устаничких снага, користећи при томе бруталну силу против цивилног становништва. Завршивши операције у западном дијелу Србије – до почетка децембра 1941. године²⁴, 342. дивизија генерал-мајора Паула Хофмана је у фази напуштања територије Србије ангажована на уништење устаничких – војночетничких и партизанских одреда у дијелу Источне Босне, које су процијењене на око 8.000 људи.

За предвиђену операцију генерал-мајор Паул Хофман је имао на располагању²⁵:

342. пешадијску дивизију,
718. пешадијску дивизију,
7 хрватских батаљона,

²² Генерал-мајор Паул Хофман, командант 342. пјешадијске дивизије од 1. новембра 1941. до 31. јула 1942.

²³ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d. 3, str. 15 (AVII, NAV T. 501, r. 250, s. 684-99)

²⁴ Ангажоване њемачке јединице су до 30. новембра потпуно разбиле партизанске снаге у Ужицу и његовој околини обуставивши њихово даље гоњење на Златибору. Настављајући операције чишћења тзв. „устаничких цепова отпора“ до 7. децембра 1941. њемачке јединице из састава 342. дивизије разбиле су на Равној Гори и штаб пуковника Михаиловића, команданта ЈВуО.

²⁵ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2 d. 1, str. 8. (AVII, NAV, T. 501, r. 247 s. 677-680).

6 хрватских хаубичких батерија,
3 хрватске брдске батерије,
2 хрватске инжињеријске чете,
1 хрватску жељезничку чету,
2 хрватска извиђачка одјељења.

Ове јединице су имале за циљ да координисаном акцијом из више праваца дјелују против устаничких снага и нађесу им одлучујући пораз, како би ослободиле и деблокирале поједине градове и обезбиједиле комуникације. У вези с тим, снаге 342. дивизије²⁶ добиле су задатак за наступање:

– 698. ојачани пешадијски пук из правца Ужица преко Вишеграда, ка Рогатици, а потом рачвајући се у двије колоне према Мркаљима и планини Копито.

– 697. пјешадијски пук, са два батаљона хрватске војске и четири брдске батерије, од Зворника би напао на Вељу Главу и послѣје сламања отпора наставио наступање према Власеници.

– 699. пјешадијски пук наступао би од Зворника, долином Дрине до Дрињаче, а затим преко Милића до Власенице. Један батаљон овог пука од Дрињаче уз Дрину, наступао би до Братунца, а затим би се наступањем преко Сребренице и Милића прикључио свом пуку.

Снаге 718. пјешадијске дивизије²⁷ добиле су задатак за наступање:

– 738 пјешадијски пук, без једног батаљона, ојачан са два хрватска батаљона и двије хрватске брдске батерије, извршио би продор преко Пала,

²⁶ Ова дивизија је бројала око 12.000 људи, распоређених у три пјешадијска (697, 698 и 699) пука и један артиљеријски (342) пук са помоћним трупима.

²⁷ Командант ове дивизије од 3. маја 1941. до 14. марта 1943. био је генерал-мајор Јохан Фортнер.

долином Праче до Шајновића и преко Врхлазја или Месића стигао до Рогатице. Ојачан батаљон овог пука са два хрватска батаљона и двије хрватске хаубичке батерије од Сарајева преко Голупца, Мокрог, Сокоца наступао би у правцу Власенице.

– 750. пјешадијски пук, са једним хрватским батаљоном и једном хрватском брдском батеријом, извршио би брз продор из рејона југозападно од Тузле, преко Кладња на Олово, остављајући једну групу код Кладња.

Четири хрватска батаљона треба да затворе правац Високо–Вареш–Вијака и успоставе везу са остављеном групом 750. пешадијског пука код Кладња.

По заузимању устаничких положаја на Вељој Глави од стране снага једног пука 342. пешадијске дивизије, један батаљон 714. дивизије из групе „Зворник“²⁸, преузео би обезбјеђење мостобрана код Зворника (Мемићи, Осмаци, Марковац, Папраћа, Ново Село, Дрињача).

Да би затворили прилазе Дрини код Горажда и Фоче, било је предвиђено ангажовање једне италијанске дивизије.²⁹ Ангажоване снаге на терену имале су и авио подршку једне ескадриле борбених авиона.

Према заповијести команданта 342. пјешадијске дивизије генерал-мајора Паула Хофмана, уједно и ко-

²⁸ Групу „Зворник“, осим једног батаљона 741. пјешадијског пука њемачке 714. дивизије чиниле су мање хрватске јединице за обезбјеђење – инжињеријска чета и мостовна колона, као и штабови једног батаљона 202. њемачког оклопног пука и 342. њемачког артиљеријског пука.

²⁹ За затварање правца јужно од пруге Сарајево–Вишеград, било је предвиђено ангажовање италијанске брдске дивизије „Равена“, која је према подацима генерала Бадера каснила са посједањем линије Горажде – Фоча.

манданта цјелокупне операције, почетак акције предвиђен је за 15. јануар 1942.

На поменутом састанку (савјетовању) њемачких и хрватских војних и цивилних власти у Београду 8. јануара 1942. године посебно је „пречишћено питање поступања са цивилним становништвом, које се за вријеме операције затекне на лицу мјеста.“³⁰ Хрватски представници, при томе су инсистирали да је детаљнији претрес мјесног становништва ствар хрватске полиције, која долази после трупa,³¹ што је по дотадашњим методама примијењеним према цивилном, углавном српском становништву, које се затекне на територији ратних дејстава значило сигурну смрт, односно у најбољем случају депортацију према најближим логорима смрти.

Из заповијести генерал-мајора Паула Хофмана, команданта 342. дивизије, 6. јануара 1942. године, непосредно пред почетак операције, види се да је њемачка команда према расположивим оперативним подацима имала сазнање да се устаници налазе у зимским склоништима у источном дијелу Хрватске, западно од Дрине и да је Михаиловић „вероватно преузео команду у рејону Рогатице.“³²

Подаци у вези са Михаиловићем нису били тачни, али је највјероватније јачина устаничких снага на подручју Рогатице, њихова организованост и бројност, навела њемачку страну да претпостави да устаничким снагама лично командује генерал Ми-

³⁰ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj.2, d. 4, str. 31 (AVII, NAV. T. 501, r. 246, s.705-14).

³¹ Исто, стр. 33.

³² Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d.3, str. 14 (AVII, NAV T. 501, r. 250, s. 684-99).

хаиловић³³, за којим су они 9. децембра расписали потјерницу од 200.000 динара, после неуспјелог покушаја да га заробе у рејону Струганика 7. децембра 1941. године.

Према предвиђеном плану, акција против устаника отпочела је 14. јануара 1942, када су два ојачана пука 342. дивизије по веома лошим временским условима из правца Зворника, преко Дрињаче и Милића, односно Веље Главе³⁴ уз подршку тенкова и артиљерије кренула ка Власеници. Отпор устаника био је спорадичан и слаб, па су Нијемци већ 17. јануара ушли у Власеницу. Трећи пук ове дивизије је преко Вишеграда и Пешурића, такорећи без отпора, стигао до Рогатице (16. јануара). Истовремено, један пук 718. њемачке дивизије од Тузле је стигао у рејон Кладња, док је други пук ове дивизије наступајући у двије колоне од Сарајева преко Пала, односно Голупца пристигао до Подграба и Љељена.

Њемачко-хрватске снаге (ојачани 697. и 699. пешадијски пук) правећи продор углавном дуж комуникација током ове акције успоставиле су контролу у више мјеста: Дрињачи, Новој Касаби и Шековићима; затим у Братунцу, Сребреници и Власеници, и на Романији се спојиле са наступајућим колонама 698. пјешадијског пука из правца Вишеграда и 738. пјешадијског пука из правца Сарајева и Пала. Борбене групе ових њемачких јединица претходно су овладале Рогатицом, Хан Пијеском и рејоном око Сокоца. Припадници 750. пјешадијског пука су на-

³³ Од 7. децембра у чину бригадног генерала.

³⁴ Војно-четнички одреди мајора Дангића у рејону Веље Главе пружили су отпор, али нису успјели зауставити напредовање њемачких јединица ка Власеници.

ступајући од Тузле и Кладња 21. јануара ушли у Олово. Операције су обустављене 23. јануара, јер се њемачка команда спремала за извршење другог дијела ове операције – уништења устаничких снага у рејону Озрена.

Њемачка потјерница за Дражом Михаиловићем

Према информацији њемачког опуномоћеног команданта Србије, генерала Бадера од 20. јануара 1942. године, током петодневног наступања „губици код непријатеља (били су): 70 мртвих, 643 заробљена“... а сопствени: 9 мртвих и 47 рањених.“³⁵ Уста-

³⁵ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2. d. 9, str. 54. (AVII, NAV. T. 501, p 247, c. 756–758)

шко-домобранске јединице укључене у ову акцију само су се дјелимично добро бориле у садејству са њемачким снагама, док дјелујући самостално нису имале успеха. „Њихов појачан, безобзиран терор тјера и Хрвате у редове четника“,³⁶ наведено је, између осталог у Бадеровом десетодневном извјештају, команданту њемачких оружаних снага на Југоистоку.

Дража Михаиловић (лево) са књижевником Драгишом Васићем (десно) на Равној Гори почетком септембра 1941.

У овом извјештају нема података о цивилним, углавном српским жртвама, којих је било не мали

³⁶ Исто, стр. 52

број и то посебно у одмазди усташких бојовника. Оцјењујући улогу италијанских снага као врло пасивну, њемачки командант оружаних снага за Југоисток генерал Валтер Кунце тражио је да Врховна команда Вермахта ријеши проблем у вези са даљом координацијом и сарадњом са италијанском страном. Према његовим информацијама са терена, италијанска дивизија „Равена“, одређена за спречавање продора устаничких снага на југозапад, преко њемачко-италијанске демаркационе линије, до 20. јануара 1942. уопште није заузела позиције у предвиђеној зони одговорности. Посебно незадовољство код њемачке команде изазвао је један италијански авион, који је 23. јануара грешком гађао њемачке војнике, који су се од 17. јануара налазили у Власеници.³⁷

У току офанзивне операције, њемачке јединице су 21. јануара, изненадним нападом у рејону жељезничке станице у Пјеновцу³⁸, успјеле да нанесу тешке губитке Шумадијском батаљону Прве пролетерске бригаде и Романијском партизанском одреду и том приликом убиле 59 партизана. Међу смртно страдалим партизанима били су и: Милан Илић – Чича, командант Шумадијског батаљона Прве про-

³⁷ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d.10, str. 58. (AVII, NAV – T. 312, r. 465, s. 8053707-11) . Команда италијанске 2. армије је обећала учешће 12 борбених авиона у операцији у Источној Босни. Међутим прво борбено полијетање три борбена авиона је вршено 23. јануара 1942., али су се два авиона одмах вратила због кvara на мотору, а трећи је бомбардовао Власеницу, у којој су се од 17. јануара 1942. налазиле њемачке јединице. Приликом тог бомбардовања четири њемачка војника су погинула, а 12 је било рањено, један цивил је погинуо, а 11 је рањено. (Према оригиналу AVII, NAV. T. 312, r. 465, s. 8054143-4;

³⁸ Жељезничка станица на прузи Хан Пијесак – Олово.

летерске бригаде и Славиша Вајнер – Чича, члан Главног штаба НОП за Босну и Херцеговину.

Славиша Вајнер Чича

Истогa дана, партизанске снаге које су кренуле у извлачење, нападнуте код романијских Бијелих Вода. претрпјеле су знатне губитке у људству.

Два дана касније њемачко-усташка акција је завршена. Било је више него јасно да офанзивна операција, планирана за уништење устаничких снага није постигла жељени циљ, јер се главнина устаничких снага извукла из обруча. Према добијеним упутствима, главне партизанске снаге на терену³⁹ са Врховним штабом, углавном су се склониле у рејон

³⁹ Прва пролетерска бригада, Романијски партизански одред и одред „Звијезда“.

Фоче, Горажда и Чајница⁴⁰, а војночетнички одреди⁴¹, који се нису успјели пребацили преко Дрине углавном су се пасивизирали или законспирисали на терену.

Тако су устаничке снаге, у првом реду партизанске, које су претходно преузеле иницијативу на терену, напустивши подручје Источне Босне, оставиле цивилно, углавном српско становништво на милост и немилост њемачко-ушашке војске, односно хрватске цивилне управе. Сукоб на релацији војно-четничких одреда и партизанских јединица и њихових штабова довео је становништво у захвату операцијског простора у врло незавидну ситуацију. Број цивилних жртава у овој зимској казнено-експедицијској операцији није познат, али је према свједочењима преживјелих био знатан.

У свом излагању на састанку код њемачког посланика у Загребу Зигфрида Кашеа, 23. јануара 1942. о резултатима „Операције Јужна Хрватска I“ (њем. *Operation Süd-Kroatien I*), генерал Бадер је истакао да је „велики дио становништва нестао из села и градова. Више хиљада њих, прије свега жене и дјеца, покушало је да пређе преко Дрине на српско подручје, услед чега је ситуација на српском подручју постала још тежа.“⁴²

Овај састанак генерал Бадер искористио је да њемачког опуномоћеника у НДХ генерала Хорстенауа, њемачког посланика у Хрватској Кашеа и по-

⁴⁰ Ова мјеста су већ била ослобођена од стране војно-четничких одреда.

⁴¹ Сребренички, Рогатички и Власенички одред и Церска бригада.

⁴² Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d.13, str. 66. (AVII, NAV.T 501, r. 250, s. 552-5)

главника НДХ Павелића извјести о неопходности успостављања мира на подручју западно од ријеке Дрине, које се простире од ријеке Саве на сјеверу и њемачко-италијанске демаркационе линије на југу, те ријеке Босне на западу. У том смислу, он је критиковао власти НДХ и понашање усташа на наведеном подручју, које не може донијети потребан мир. Из тог разлога он је предложио да се до даљег то подручје прогласи операцијским подручјем којим ће командовати командант 718. њемачке пјешадијске дивизије генерал-мајор Јохан Фортнер, који ће у циљу очувања реда и мира и контроле НДХ власти основати неколико њемачких командатура у Кладњу, Бијељини, Власеници, Рогатици и Вишеграду, који су у међувремену посјеле италијанске трупе.

„Ангажовање усташа морало би бити потпуно искључено, пошто мир у земљи не би могао да буде загарантован ако би они продужили са својом досадашњом активношћу,“⁴³ ријечи су генерала Бадера, иза којих се наслућују злочини неслућених размјера над српским цивилима на „операцијском простору“.

Иако су изразили бојазан да стављањем „операцијског подручја“⁴⁴ под директну војну команду команданта 718. пјешадијске дивизије генерала Фортнера, коме је надређен опуномоћени командант Србије, и њемачки опуномоћеник у Хрватској генерал Хорстенау и посланик Каше, као и поглавник Павелић су се сложили са предложеним уз гаранције да суверенитет НДХ остане недирнут. Тако је у Загре-

⁴³ Исто, стр. 64.

⁴⁴ Под операцијским подручјем се сматра подручју западно од Дрине, до Саве на сјеверу, Босне на Западу и демаркационе линије на југу.

бу 23. јануара склопљен споразум између опуномоћеног команданта у Србији и представника Павелићеве владе у шест тачака, који је 18. фебруара достављен генерал-мајору Јохану Фортнеру, команданту 718. пјешадијске дивизије са сједиштем у Сарајеву.⁴⁵

Вријеме ће веома брзо показати да ни ова мјера неће умањити злочине усташа на овом подручју, јер већ по повлачењу њемачких јединица усташке постројбе на терену су наставиле свој крвави пир над Србима.

* * *

Не, без разлога, генерал Бадер је тражио смирење ситуације на „операцијском подручју.“ Свакако да је имао сазнање да главнина устаничких војночетничких одреда није уништена, а да ће комунисти, чија је главнина са Врховним штабом привремено, зимско уточиште нашла на подручју Фоче, Горажда и Чајнича у прољеће појачати дејство у „операцијском подручју.“ Из његовог извјештаја⁴⁶ од 27. јануара 1942. команданту оружаних снага на Југоистоку, генералу Кунцу, о изведеној акцији, наводи се да се у операцијском подручју налазило приближно 10.000 Дангићевих четника и око 3.000 комуниста што је највјероватније требало да оправда учешће великог броја људства и технике, у првом реду ангажованих њемачких јединица. У редовном десетодневном извјештају од 30. јануара упућеном генералу Кунцу, Бадер посебно истиче да је током операције непријатељ имао: мртвих 761 од којих 25 стри-

⁴⁵ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d.14, str. 69 (AVII, NAV. T 501, r. 247, s. 854-5)

⁴⁶ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a. tom XII, knj. 2, d.17, str. 82. (AVII, NAV.T 500, r. 247, s.783-6)

јељаних у одмазди, рањених 33 и заробљених 1471.⁴⁷ које он третира као припаднике Дангићевих или партизанских снага. У поменутом извјештају, међутим, он не помиње страдање цивила, којих је свакако било међу мртвим и заробљеним, већ поменим у овом извјештају, на што наводе, не само свједочења преживјелих већ и подаци, који се тичу заплијењене стоке: говеда 544, оваца 731, коза 115, товарних грла 8 и коња 26,⁴⁸ и посебно његове изјаве о дјеловању усташких формација против цивилног становништва, које је било приморано да потражи спас преласком Дрине у Србију.

Генерал Паул Бадер

⁴⁷ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d. 19, str. 90. (AVII, NAV. T 501, r.247, s.790-2)

⁴⁸ Исто, стр. 90.

У поменутом извјештају⁴⁹ генерал Бадер наводи и сопствене губитке: 25 мртвих, 125 рањених, 1 нестали, 64 повријеђена и болесна и 337 промрзлих у свим степенима. Током операције код хрватских, домобранско-усташких снага било је мртвих 15, рањених 35, несталих 5, повријеђених и болесних 24 и промрзлих у свим степенима 167, што није тако занемарљиво, када се узму у обзир „само спорадични сукоби“ са устаничким снагама, односно побуњеницима, како их он назива.

Генерал Бадер је био увјерен да су се устаници вјешто уклањали испред наступајућих њемачких трупа у пространим рејонима и да се поново враћају у своја мјеста, као и то да их хрватске трупе које су остале на очишћеном подручју не могу спријечити, јер су у борби слабије. „Може се очекивати да акције устаника против Хрвата поново започну“⁵⁰, констатује генерал Бадер у једној од анализа ефеката протекле операције.

* * *

Мада су ангажоване снаге за свега десетак дана офанзиве успјеле да овладају комуникацијама Зворник – Власеница – Хан Пијесак – Соколац – Сарајево, као и Соколац–Рогатица–Вишеград, генерал Бадер није био задовољан њеним резултатима. Половичан успјех предузете акције, као и ситуација на терену, коју су додатно погоршавале одмазде усташких бојовника против српских цивила и поред обећања војних и цивилних власти НДХ, које су дате на

⁴⁹ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d. 17, str. 82. (AVII, NAV. T 500, r. 247, s. 783-6)

⁵⁰ Исто, стр. 83.

састанку у Загребу 23. јануара, све већи број избјеглих, који су спас тражили у Србији и реална могућност нових устаничких акција на прољеће, навешће њемачког генерала да својим ауторитетом и личним заузимањем ријеши проблем на цјелокупној територији, која је формално била проглашена „операцијским подручјем“, а фактички остала у саставу НДХ.

Било је очигледно да су и њемачком генералу усташе на терену правиле нерјешив проблем и да је он у недостатку присуства јачих њемачких снага⁵¹ покушао да ријеши проблем и на „операцијском подручју“ успостави однос снага, који ће гарантовати какав-такав мир.

Оно што треба поменути је чињеница да је код устаничких чета у југоисточној Босни крајем јесени и почетком зиме 1941. године дошло до тоталног разлаза и отвореног сукоба, који ће ослабити јединствен фронт одбране српских села и нејачи у том подручју. И поред покушаја четничке и партизанске команде да на нивоу Источне Босне обједине команду и поведу заједничку акцију против непријатеља показало се да је сваки споразум између њих био унапријед осуђен на неуспјех, јер су идеолошке разлике, сам приступ и понашање на терену били у тоталној колизији са потписаним клаузулама сваког споразума.⁵² Исто тако не треба губити из вида и чи-

⁵¹ Ангажована 342. дивизија се послје акције повукла из Босне.

⁵² Покушај да се 16. новембра 1941. на конференцији у Власеници ријеше спорна питања у Источној Босни на нивоу команди није успио, па су четници 17. новембра одржали конференцију у Власеници и понудили нове услове о сарадњи са партизанима у Источној Босни. Тада су, како стоји у Закључку ове конференције, Горски штаб босанских четничких одреда сачињавали: ма-

њеницу да су се и главнина војно-четничких и партизанских одреда, уз мање губитке током њемачко-усташке офанзиве, извукле из обруча, а да је цивилно, углавном српско становништво, плаћало цех њиховог међусобног разрачунавања.

Партизанске снаге са својим Врховним штабом, углавном су се пребациле у рејон Фоче, Горажда и Чајнича, уз саму њемачко-италијанску демаркациону линију, далеко од подручја гдје су усташе настављале са злочинима о којима су и Нијемци писали у својим извјештајима надређеним командама. Подручје у које је пристигла главнина партизанских снага било је, захваљујући акцијама војно-четничких одреда током децембра 1941. године, ослобођено од усташких бојовника и није случајно одабрано за привремено склониште партизанског Врховног штаба и јединица, које су одмах на поменутом подручју преузеле потпуну контролу.

Тито у Фочи 1942.

јор Јездимир Дангић, заступник мајор Бошко Тодоровић, војвода Аћим Бабић, Перо Ђукановић и судија Здравко Танасић.

ПРЕГОВОРИ О ИЗУЗИМАЊУ ТЕРИТОРИЈЕ ИСТОЧНЕ БОСНЕ ОД НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ

У таквим околностима мајор Јездимир Дангић, који се током јануара повукао у рејон између Малог Зворника и Бајине Баште у присуству старјешина војно-четничких одреда: Пера Ђукановића, капетана Риста Ђуковића, поручника Бранка Кујачића и свештеника Милана Петковића⁵³ одлучиће да уговори један састанак са представницима њемачких окупационих власти, како би се размотриле мјере у циљу заштите српског живља западно од Дрине од терора НДХ власти и како би се спријечили злочини усташких бојовника над српским цивилима. Претходни догађаји, који су за резултат имали отворени сукоб са партизанским покретом, који ће ослабити српски одбрамбени фронт и који су неоспорно омогућили масовне усташке прогоне и небројене злочине над српским цивилима примораће мајора Дангића, као водећу личност војно-четничких устаничких одреда у Источној Босни да прихвати сигнале које су преко посредника блиских Милану Недићу, током јануара послати са њемачке стране.

⁵³ Састанак у селу Чулинама 18. и 20. јануара 1942. године

Оно што се истиче у расположивим њемачким документима је констатација да је Дангићев главни циљ био спасавање српског становништва од усташких покоља и уништење партизанских јединица, могао послужити као полазна основа за успостављање примирја на „операцијском подручју“.

Оно што је њемачком опуномоћеном команданту Србије генералу Бадеру правило проблем је услов НДХ власти о суверености НДХ државе и гаранцијама њемачког Рајха о источној граници на Дрини.

Јездимир Дангић

У циљу спасавања српских цивила, мајор Дангић је имао намјеру да подручје на којем је дјеловао стави под контролу Недићеве владе, како би спријечио присуство цивилне и војне управе НДХ. За такав потез била му је потребна сагласност њемачке окупационе војне управе, у овом случају генерала Бадера. Суочен са могућношћу масовног устанка у прољећа 1942. генерал Бадер није одбацивао ову могућност, јер су му гаранције за мир биле преко потребне у ситуацији када су усташки бојовници чинили злочине, углавном над српским цивилима, на цијелој територији самопроглашене НДХ, што је имало несагледиве последице по мир на ширем подручју.

Тако је начелник штаба опуномоћеног команданта Србије генералштабни пуковник Ерих Кевиш, наводно на своју руку, преко посредника, 30. јануара заказао састанак са мајором Дангићем у предјелу јужно од Зворника. Овом састанку са њемачке стране су присуствовали:

- пуковник Ерих Кевиш и капетан др Јозеф Матл, као представник њемачког центра Абвера⁵⁴ у Београду;

- са стране војно-четничке команде Источне Босне: мајор Јездимир Дангић и чланови штаба Перо Ђукановић и капетан Ристо Ђуковић;

- са стране Недићеве владе из Београда – начелник одељења за државну заштиту Александар Јоксић.⁵⁵

Састанак је одржан у Бајиној Башти и према извјештају пуковника Кевиша трајао је око четири ча-

⁵⁴ *Abwehr* – спољно информационо и обавјештајно одјељење Врховне команде оружаних снага нацистичке Њемачке.

⁵⁵ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, том XII, књ. 2, д. 23, стр. 115 (AVII, NAV. Т 501, г. 256, с. 1087-97).

са. Разматрани су њемачки предлози о успостављању примирја, који нису у потпуности могли задовољити представнике војно-четничких одреда. Пошто се мајор Дангић није сложио са предлогом да тзв. „операцијско подручје“ остане под суверенитетом НДХ, пуковник Кевиш је предложио, а мајор Дангић прихватио да се разговор настави у Београду у присуству Милана Недића.

Перо Ђукановић

У поподневним часовима 31. јануара мајор Дангић је у пратњи члана команде оперативних јединица Источне Босне Пера Ђукановића⁵⁶ стигао у Бео-

⁵⁶ Перо Ђукановић био је родом из Доње Кравице. Почетком устанка био је командант устаничког батаљона, затим себреничког четничког одреда и потом командант зворничког сектора вој-

град, гдје је током вечери, истога дана, разговарао са председником српске владе генералом Миланом Недићем у присуству њемачког пуковника Ериха Кевиша. О доласку Јездимира Дангића опширно је у свом извјештају писао поручник Слободан Вранић, који између осталог истиче да је по доласку у председништво Српске владе 31. јануара око 17. часова „од стране капетана Дакића⁵⁷ извјештен да је са њим (тога дана) скупа допутовао у Београд и командант брат мајор Јездимир Дангић.“⁵⁸

Послије разговора током вечери 31. јануара 1942, уследило је неколико састанака током 1. фебруара. Према поменутом извјештају Слободана Вранића од 10–14 часова у канцеларији помоћника министра унутрашњих послова Цветана Ђорђевића трајала је сједница, гдје је рјешавано питање Источне Босне. На овом састанку били су присутна три члана из Привремене управе Источне Босне, као и два делегата официра из Босне и пет лица из Председништва Српске владе. Оно што је најважније било је да су се присутни сложили да територија Источне Босне, од границе према Србији па до ријеке Босне и Дрине скупа са Сарајевом (17 срезова), буде стављена под контролу српских снага под окриљем њемачког војног заповједника. Према ријечима опуномоћеног команданта Србије генерала Бадера, који се састао са мајором Дангићем, њемачка страна је

но-четничких одреда под командом Јездимира Дангића. Његови одреди су 15. августа ослободили Дрињачу, а по доласку мајора Дангића и Сребреницу и Братунац. Од 1943. прикључио се партизанима.

⁵⁷ Капетан Богдан Дакић.

⁵⁸ Препис оригинала (писан на машини, ћирилицом) AVII, Ѓа, k.231, reg. t>г. 24/06 (ВН- Н- 60).

била спремна на потпис нешто модификованог уговора у коме је Дангић тражио да се њемачка страна обавезе да срезове Бијељина, Зворник, Власеница, Соколац, Рогатица, Кладањ, Сребреница и Вишеград не посједају хрватске трупе. У вези с тим генерал Бадер у свом извјештају⁵⁹ истиче да су се и Георг Кисел, савјетник војне управе у Србији и Феликс Бенцлер, опуномоћеник Министарства спољних послова њемачког Рајха сложили са предлогом споразума, мада Бенцлер у свом извјештају од 3. марта упућеног Министарству спољних послова њемачког Рајха истиче да је он тражио да се „прије потписивања уговора саслуша мишљење њемачког опуномоћеног генерала у НДХ Глеза фон Хорстенауа, посланика Зигфрида Кашеа и представника власти НДХ, што је, највјероватније и довело до одлагања потписивања овог споразума.“⁶⁰

У вечерњим сатима 1. фебруара одржан је још један краћи састанак код генерала Бадера, на коме су предочене све тешкоће у вези са реализацијом начелног споразума. Састанку су присуствовали Бадеров начелник штаба пуковник Ерих Кевиш, генерал Милан Недић и мајор Јездимир Дангић. Највјероватније да је већ на том састанку са њемачке стране предложено да се потписивање већ припремљеног уговора двије стране одгоди, док се не прибави мишљење „хрватске стране“. Из тог разлога су из Загреба 2. фебруара, на позив генерала Бадера, у Бео-

⁵⁹ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d. 23, str. 111 (AVII, NAV. T. 501, r. 256, s. 1087-97).

Извјештај упућен 5. фебруара опуномоћеном команданту оружаних снага на Југоистоку.

⁶⁰ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d. 23, str. 117 (AVII, NAV. T. 501, r. 256, s. 1087-97).

град допутовали њемачки опуномоћени генерал у НДХ Глезе фон Хорстенау, њемачки посланик у Загребу Зигфрид Каше, државни секретар у влади НДХ Вјекослав Вранчић и начелник оперативног одјељења хрватског генералштаба пуковник Федор Драгојлов.

На одвојеним састанцима, одржаним током 2. фебруара 1942. године, генерал Глезе фон Хорстенау се у потпуности сложио и као једино могуће рјешење предложио потписивање споразума са српском страном, односно мајором Дангићем, док се њемачки посланик у Загребу Каше сложио са могућношћу потписивања споразума уз бојазан да га хрватске војне и цивилне власти неће прихватити. Интересантно је његово мишљење, дато у облику препоруке, да би се хрватске власти требале одрећи једне трећине гарнизона у Источној Босни, што је приближно и одговарало захтјевима мајора Дангића.

Представници цивилне и војне власти НДХ су, међутим, одбацили било какву могућност споразума са мајором Дангићем. Изасланик Владе НДХ Вјекослав Вранчић био је изричит у одбијању таквог споразума са мајором Јездимиром Дангићем. Говорећи о проблему дислоцирања 26 батаљона хрватске војске из подручја Источне Босне пуковник Федор Драгојлов је затражио супротно, да се ови батаљони додатно ојачају њемачким подофицирима и војницима, како би се подигао морал хрватске војске у том подручју.

Генерал Бадер је са извјесном дозом резигнације одбацио предлог представника хрватске војске и мада се није сложио са разлозима за одбацивање споразума са српском страном од стране хрватске Владе, наложио је пуковнику Кевишу да извијести мајо-

ра Дангића да се до даљег одлаже потписивање споразума. На краћем састанку одржаном у пријеподневним часовима 3. фебруара, пуковник Кевиш је то и лично саопштио мајору Дангићу, који је био прилично разочаран, мада, том приликом, пуковник Кевиш није искључио могућност наставка разговора до којих би могло доћи услед евентуалне промјене ситуације.*

Према извјештају генерала Паула Бадера, у јутарњим часовима 4. фебруара капетан др Јозеф Матл је мајора Дангића и његовог пратиоца преко Зворника вратио у Босну. О томе пише и поручник Слободан Вранић у свом извештају у коме се између осталог каже да је „4. фебруара око 12 часова командант мајор брат Јездимир Дангић напустио Београд и отпутовао у Босну. Око 17,30 часова у Министарству унутрашњих послова од стране капетана брата Дакића Богдана извештен сам да је њемачка војна сила прихватила наше услове, али Хрвати и Мађари то нису и да је питање о додељивању територије (17 срезова) засада не извршиво.“⁶¹ Према његовом сазнању ово питање ће се за извјесно вријеме, а најдаље за месец дана поново ставити на дневни ред.

Тако је завршен покушај мајора Дангића да посредством српске Владе у Београду постигне један споразум, којим би се српском живљу западно од ријеке Дрине, односно источно од ријеке Босне, те ријека Саве на сјеверу и Дрине на југу гарантовала безбједност на то да би наведено подручје било изузето из НДХ и стављено под контролу српских снага по споразуму са заповједником њемачких трупа генералом Паулом Бадером.

⁶¹ AVII, Ћа, к. 231, рег. т>г. 24/06 (ВН- Н- 60)

Било је више него очигледно да је генерал Бадер био незадовољан неуспјехом преговора, јер му је било јасно да ће се њемачке јединице у прољеће суочити са свеопштим устанком на поменутом подручју, као реакцијом на усташке злочине који су настављени и током зиме 1941/42. њиховим упадима у незаштићена српска села.

У вези са поменутиим разговорима интересантно је једно писмо, које је 12. фебруара 1942. године, само десетак дана послје „београдских преговора“, упутио њемачки посланик у Загребу Зигфрид Каше⁶² свом, како каже „партијском другу“ Харалду Турнеру⁶³, шефу Управног штаба војног заповједника Србије. У том писму и поред разумијевање проблема, које војноуправни командант Србије има у вези са великим бројем избјеглица са подручја НДХ, а који су директна последица понашања усташких цивилних и војних власти према српском становништву, посланик Каше покушава оправдати позицију НДХ, захтијевајући мало стрпљења и разумијевања за њихову политику и власт коју је и лично вођа Рајха подржао. „Придржавање границе на Дрини, коју је Рајх признао, једноставно је политички потребно“⁶⁴ каже у поменутом писму њемачки посланик из Загреба.

Осуђујући дјеловање устаника и комуниста и четника он подвлачи да су ове снаге, мада, међусобно у

⁶² Зигфрид Каше (1903–1947) био је амбасадор Трећег рајха у Независној Држави Хрватској.

⁶³ Харалд Турнер (1891–1947) СС бригадни вођа и државни савјетник, шеф Управног штаба војног заповједника Србије у Другом свјетском рату, од 1941. до 1943.

⁶⁴ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, том XII, knj. 2, d. 27, str. 141. (AVII, London – 7. s. 301631 – 6)

непријатељству у одлучујућим случајевима повезане. „Оне раде под руководством Лондона и Москве... Тога ради и историјске истине ја иступам против тезе о искључивој кривици усташа.“⁶⁵ И на овом примјеру било је уочљиво размимоилажење између политике њемачког Рајха, која је била под контролом СС и војних команди њемачког Вермахта на терену. Задатак присутних политичких СС изасланика у сателитским државама њемачког Рајха и окупираном подручју био је, између осталог и оправдање репресивних мјера, које су примјењиване на терену као што је у овом случају било подручје НДХ, ако је то у циљу вишег интереса. Зато није случајно што је током рата тињао и трајао чак и отворени сукоб између њемачког посланика у НДХ Зигфрида Кашеа и опуномоћеног њемачког генерала у НДХ Глеза фон Хорстенау, који је више пута протествовао и у Берлину због понашања усташке владе на челу са поглавником Павелићем.

Зигфрид Каше

⁶⁵ Исто, стр. 141.

Протестујући против злочина усташких бојовника над српским цивилима, који није престајао, генерал Хорстенау је крајем 1941. пред „цијелом свитом“ упитао поглавника Павелића: „Кажите ми искрено поглавниче имате ли ви намјеру да поубијате баш све православце“⁶⁶ Његов суд о злочину на територији НДХ није се промијенио ни септембра 1942: „Ова станишта грозје у Хрватској, под поглавником, кога смо ми устоличили, врхунац су ужаса...“ о коме пише овај генерал, док на терену њемачке трупе омогућавају домобранско-усташким снагама да „очисте територију од побуњених Срба“⁶⁷

Глезе фон Хорстенау

⁶⁶ Васа Казимировић, *НДХ у светлу немачких докумената и дневника Глеза фон Хорстенауа 1941-1945*, Београд 1987, стр. 26.

⁶⁷ Исто, стр. 101.

СЛАБЉЕЊЕ ОДБРАМБЕНОГ ФРОНТА – ПАРТИЗАНСКИ НАПАДИ НА ЧЕТНИКЕ

Интересантно је да је и посланик Каше на крају поменутог писма, упућеног Харалду Турнеру, шефу Управног штаба војног заповједника Србије, очекивао прољетне немире, на подручју, које је било предмет београдских разговора, што је био и главни мотив генерала Бадера за преговоре са мајором Дангићем посредством предсједника српске владе Милана Недића. Он је своју бојазан о појачаном дејству устаника на операцијском простору западно од Дрине наговјестио већ 20. фебруара 1942. године у свом редовном десетодневном извјештају, којег је као опуномоћени командант у Србији упутио команданту њемачких оружаних снага на Југоистоку генералу Валтеру Кунцу. У одјелку број 2 поменутог извјештаја под насловом „Хрватско источно подручје“⁶⁸ он пише: „Банде које су биле разбијене у операцијама 342. и 718. пјешадијске дивизије“⁶⁹ поново су се, као што се и очекивало груписале. Оне су опет

⁶⁸ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d. 31, str. 153. AVII, (NAV – T-501, r.2 47, s. 862-64)

⁶⁹ Мисли се на јануарско-фебруарску операцију на подручју Источне Босне и Озрена.

постале активне на подручју источно од Сарајева, у рејону Рогатица–Прача–Соколац и у троуглу Спреча–Босна...“

Исто тако и опуномоћени њемачки генерал у НДХ Глезе фон Хорстенау у свом извјештају о војно-политичкој ситуацији у Босни, упућеном 20. фебруара 1942. године команданту њемачких оружаних снага на Југоистоку генералу Кунцу пише о активности устаника у рејону Зворник–Тузла–Сарајево–Вишеград, прије свега на прузи Рогатица–Соколац, 31 км источно, односно сјевероисточно од Сарајева и сјеверно од Праче (28 км југоисточно од Сарајева).

Према информацијама које су долазиле са терена било је очигледно да су током друге половине фебруара и партизани и четници, отпочели самосталне акције углавном против усташко-домобранске војске, на подручју Источне Босне, како би ограничили кретање комуникацијама и стварали осјећај свеопште несигурности. У овим, све чешћим акцијама оба покрета вршене су диверзије на путевима и пругама и нападима на мање војне групе у покрету дуж комуникација. Неспорно је да су оба покрета отпора „преживјела“ зиму и да су са обновљеним и прикупљеним снагама постали озбиљна пријетња властима НДХ.

Главнина партизанских снага са Врховним штабом презимила је у троуглу Фоча–Горажде–Чајниче, а у Чајничу је од приспјелих партизанских јединица, углавном из Србије, 1. марта 1942. формирана још једна – 2. пролетерска НОУ бригада⁷⁰. Непосредно

⁷⁰ Друга пролетерска НОУ бригада је формирана наредбом Врховног штаба НОВ и ПОЈ, 1. марта 1942. у Чајничу од бораца

послије тога, партизани су своју активност усмјерили ка романијском платоу, гдје ће поново оживјети активност Романијског одреда, и у источном дијелу Босне, гдје ће своје акције обновити Бирчански одред.

Мајор Дангић је по повратку на терен, заједно са својим командантима, а по инструкцијама генерала Михаиловића, обновио активности на организовању и прикупљању снага за одбрану српских села и нејачи од сасвим извјесне усташке прољетне офанзиве. У том смислу обновљени су контакти и сарадња са одредима ЈВуО источно од Дрине, у првом реду са капетаном Рачићем, који је са својим одредом током децембра 1941. био присутан на територији Источне Босне.

О све чешћим акцијама устаника у овом дијелу Босне писао је и њемачки посланик у НДХ Зигфрид Каше у извјештају 4. марта 1942. упућеног Министарству спољних послова њемачког Рајха.⁷¹ „У Источној Босни по завршетку подухвата чишћења поново започета устаничка дјелатност. југоисточно од Сарајева су поуздано установљени црногорски устаници.⁷² Јаче снаге четника – большевика (дјелују) код Сјетлине, Подграба и Праче, који су повремено одсјечени од Сарајева, затим око Сокоца, одакле су хрватске трупе поново успјешно продрле до Рогати-

Ужичког, Чачанског и Другог шумадијског партизанског одреда. На дан формирања имала је четири батаљона са око 1.000 бораца. Први командант бригаде био је Ратко Софијанић, политички комесар Милинко Кушић, а партијски руководиоца и заменик политичког комесара Спасенија Цана Бабовић.

⁷¹ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj.2, d. 38, str. 205-206 (AVII, Bon 4, s. 879 -880).

⁷² Односи се на Прву пролетерску бригаду.

це. Устаничка дјелатност поново је успостављена и јужно и сјеверозападно од Олова (пруга Завидовићи–Олово и код Дрињаче). Бегов Хан између Завидовића и Зенице нападнут 13. фебруара, пирана спаљена...⁷³

Свакако да су њемачки војни и цивилни представници своје извјештаје заснивали не само на подацима о активностима јединица са терена већ и на веома раширеној обавјештајној мрежи, која је имала прецизне информације о предстојећим активностима оба покрета. Партизанске снаге које су се током друге половине јануара 1942. извукле са простора захваћеног њемачко-хрватском офанзивом (Источна Босна) пребациле у рејон Фоче, Горажда и Чајнича знатно су ојачане доласком два батаљона Дурмиторског НОП одреда из Црне Горе и остатака јединица из Србије, те прихватањем „под своје окриље“ српских устаничких одреда са подручја горње Дрине, који су преформирани у добровољачке одреде.⁷⁴ У вези с тим, од друге половине јануара 1942. године партизански Врховни штаб је промијенио свој дотадашњи назив⁷⁵ у Врховни штаб народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије, што је током фебруара и марта омогућило организовања добровољачких јединица, а 13. марта

⁷³ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d. 38, str. 205. (AVII, Bon 4, s. 879 -880)..

⁷⁴ Више о овој проблематици погледати у чланку *Предрага Остојића „Титова (зло)употреба добровољачких јединица 1942., Дабар бр. 51 Добрун 2016, стр 54-58*

⁷⁵ Промјена назива партизанског Врховног штаба била је „лукаво смишљена“ како би се са терена привукли српски устаници, углавном до тада организовани у војно-четничке одбрамбене снаге.

1942. године и формирање Дринског народноослободилачког добровољачког одреда⁷⁶ који је добио задатак да контролише правце Рогатица–Горажде; Међеђа–Устипрача–Горажде и изводи акције у рејону Рогатица–Ковањ–Подроманија.⁷⁷ У међувремену 1. марта 1942. године, како смо већ навели, у Чајничу је формирана Друга пролетерска НОУ бригада, која је заједно са три батаљона Прве пролетерске бригаде 4. марта упућена као ударна група у правцу Гласинца, првенствено са задатком чишћења терена Источне Босне од четника.

На другој страни мајор Јездимир Дангић је по неуспјелим преговорима у Београду почетком фебруара, обновио рад на терену у смислу прикупљања, јачања и припреме јединица ЈВуО за одбрану од евентуалних намета усташа према српским селима. У том смислу он је издао проглас у коме је позвао српски народ на наставак борбе против хрватске власти и усташа, „који кољу наш незаштићен народ, пале села и силују...“⁷⁸ Његова сарадња са припадницима ЈВуО у западној Србији је настављена. У циљу моралног јачања својих одреда на терену, у другој половини марта пристигао је Церски одред капетана Драгослава Рачића,⁷⁹ који је од генерала Михаило-

⁷⁶ Командант овог одреда, који је бројао око 880 бораца био је Гојко Крезовић, политички комесар Владо Дапчевић, а замјеник команданта Василије Јовановић.

⁷⁷ Дрински добровољачки одред је штитио бок Пролетерске ударне групе, која је 4. марта упућена преко Романије ка Гласинцу у циљу обрачуна са четницима.

⁷⁸ AVII, Са, К-170, f.2, d. 53.

⁷⁹ Капетан прве класе војске Краљевине Југославије Драгослав Милетић (1905–1945), познатији по презимену Рачић, био је организатор устаничких одреда у Подрињу, командант Церског

вића добио задатак да помогне одредима ЈВуО у Источној Босни. У вези с тим, из Михаиловићевог штаба упућена је 21. марта једна депеша из које се види да је одред капетана Рачића састављен од пробраног људства одређен за подршку Дангићевим снагама у Источној Босни.⁸⁰

Кључни моменат за разумијевање каснијих догађаја, који ће довести до страдања великог броја цивила, углавном Срба, на подручју Источне Босне јесте одлука партизанског Врховног штаба да се крене у коначни обрачун са четницима, односно припадницима ЈВуО. У том смислу је из Горажда на Романију пребачен Оперативни штаб Источне Босне, коме је још 8. фебруара Врховни штаб народноослободилачких партизанских и добровољачких одреда издао директиву „да снаге свих одреда“⁸¹ усмјери ка Дрини ради чишћења те територије од четника.“⁸² У том смислу ка Источној Босни упућена је Пролетерска ударна група⁸³ у саставу Друга пролетерска бригада и три батаљона Прве пролетерске бригаде под командом штаба Прве пролетерске бригаде, да од четника очисти простор: „сјеверно од линије Вишеград–Рогатица–Соколац и источно од правца Соколац–Власеница.“⁸⁴

одреда, који је ангажован на пружању помоћи снагама мајора Дангића 1941/42.

⁸⁰ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XIV, knj.1, d. 69, str. 194.

⁸¹ Мисли се на партизанске и новоформиране добровољачке одреде.

⁸² Uglješa Danilović, *Sjećanja III (Članci i ratni dnevnik)*, Beograd, 1987, str. 162.

⁸³ Формирана 4. марта 1942.

⁸⁴ Uglješa Danilović, *Sjećanja III (Članci i ratni dnevnik)*, Beograd, 1987, str. 162.

Из докумената, који се односе на обавјештења и наредбе које су долазиле из Врховног штаба народноослободилачких партизанских одреда и добровољачке војске почетком марта 1942. године јасно се види намјера и правац дјеловања партизанских одреда и добровољачке војске на терену. У обавјештењу партизанског Врховног штаба од 3. марта 1942. године упућеног Оперативном штабу Источне Босне⁸⁵ види се да врховни партизански командант⁸⁶ нема намјеру да своје ударне снаге употреби у сврху одбране сеоских кућа: „То (одбрана кућа) и морално доста негативно утиче на људство. Могу мислити: бацају нас за одбрану кућа на другу страну, а своје смо оставили да нам их пале.“⁸⁷

О Титовој правој намјери да уништи четничку организацију у Источној Босни говори мноштво докумената Врховног партизанског штаба из тог периода од којих цитирамо један, који је начелник Врховног штаба народноослободилачких партизанских одреда и добровољачке војске упутио 3. марта 1942. Штабу Друге пролетерске НОУ бригаде у вези са њиховим дејствима на подручју Гласинца:

„Ви имате задатак: Што прије разбити четничке формације у предјелу Гласинца... Све четничке вође, војводе, четобаше, функционере ликвидирати.“⁸⁸

Већ 8. марта 1942. године партизанске снаге на терену су и практично почеле спроводити наредбе

⁸⁵ Командант овог штаба био је Слободан Принцип Сељо, а политички комесар Угљеша Даниловић.

⁸⁶ Јосип Броз Тито.

⁸⁷ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u, tom II, knj.3, d. 20, str. 18.

⁸⁸ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u, tom II, knj.3, d. 20, str.18.

свог Врховног штаба. Наиме, приликом њиховог напада на Борике⁸⁹, које су контролисали четнички одреди убијена су 54 четника „међу којима су били и официри: поручници Булован и Ђорђевић и потпоручници Бркић и Пањковић.“⁹⁰ Посебно ревносна у извршењу поменуте наредбе била је Спасенија Цана Бабовић рођена Ћуковић, као замјеник политичког комесара Друге пролетерске бригаде. Овај догађај дефинитивно је открио намјере и циљ партизанских јединица на терену. Било је очигледно да је Тито у први план ставио обрачун са четницима, а не са усташама⁹¹ и да притом није имао намјеру да штити српска села и нејач од усташког погрома.

Поменута наредба партизанског Врховног штаба на челу са Јосипом Брозом о уништењу четника, као и њена примјена на терену стоји у директној вези са каснијим догађајима везаним за масовно страдање српских цивила, који су незаштићени, бјежећи пред разулареном усташком „Црном легијом“ покушавали да се домогну друге обале Дрине и тако спасу голе животе. Напади партизана на припаднике ЈВуО, углавном на наоружане мјештане који бране своја села и нејач, ослабиће до тада јак одбрамбени фронт према усташким и домобранским постројбама, које

⁸⁹ Предио близу Рогатице.

⁹⁰ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u, tom XIV, knj. 1, d. 80, str.234

⁹¹ О ликвидацији заробљених официра и војника четничког одреда на Борикама писали су и војни и партијски руководиоци Угљеша Даниловић и Коча Поповић, који наводи да је пријеки војни суд у коме је главну ријеч водила Спасенија Цана Бабовић пресуђивао заробљеним четницима од којих су многи по кратком поступку ликвидирани. Податак да је од 130 заробљених њих 54 убијено довољно говори о размјери „злочина у име народа“.

су искористиле сукоб партизана и четника како би „од Срба очистили простор до Дрине.“

Генерал Бадер у Босни 1942.

Командант усташке „Црне легије“ Јуре Францетић (у средини) у Зворнику током операције „ТРИО“ 1942.

ПРИПРЕМЕ ЗА ОФАНЗИВУ НА ИСТОЧНУ БОСНУ У ПРОЉЕЋЕ 1942.

Појачана активност устаничких чета током фебруара и почетком марта 1942. и њихово повећано присуство на подручју Источне Босне изазвале су реакцију војних и политичких представника окупационих и НДХ власти. За разлику од јануарске операције, која је како се испоставило углавном била ударац у празно и која није била довољно искоординисана због неучествовања или кашњења италијанских јединица, овога пута војна акција против јединица ЈВуО и партизанских снага пажљиво је припремана и координисана са највишег нивоа.

У том смислу, 3. марта 1942. године у Опатији је одржана конференција војних представника Италије, Њемачке и НДХ ради договора о утврђивања сарадње у циљу потпуног чишћења Хрватске⁹² од устаника. Колика је опасност по безбједност и сигурност не само НДХ, већ и сусједних држава и територија, у првом реду Србије и Црне Горе од устаничких снага, које су посебно биле активне у Источној Босни и тремеђи⁹³ говори податак да су овој конференцији присуствовали:

⁹² Односи се на територију НДХ.

⁹³ Односи се на територију граничног појаса односно италијанско-њемачке демаркационе линије.

Са италијанске стране: генерал армије Виторио Амброзио, начелник генералштаба копнене војске у својству представника италијанске врховне команде; генерал армије Марио Роата, командант 2. италијанске армије; бригадни генерал Антонио Оксидија, шеф италијанске војне мисије у НДХ.

Са њемачке стране: генерал инжињерије Валтер Кунце, командант оружаних снага Југоистока, као представник врховне команде оружаних снага; генерал артиљерије Паул Бадер, командант њемачких трупа у Србији; генерал-лајтнант Вон Ринтелен, њемачки генерал при Врховној команди; генерал-мајор Глезе фон Хорстенау, њемачки генерал у Загребу.

Са стране НДХ: генерал-лајтнант Владимир Лакса, начелник генералштаба хрватске војске, као представник маршала Кватерника.

„Као главни циљ предстојеће операције било је потпуно чишћење Хрватске од устаника, с обзиром на то да је констатовано да у Хрватској, сјевероисточно од демаркационе линије, поред мањих група, постоје два велика жаришта устанка: једно између Босне и Дрине, тачније на Озрен планини и источно и сјевероисточно од Сарајева и друго у предјелу између Бања Луке и Петрове Горе.“⁹⁴

У вези са предстојећом операције, која је добила назив ТРИО (*TRIO*) утврђено је учешће три италијанске дивизије (двје из Херцеговине и једне из Црне Горе) са ангажовањем јачих дијелова ваздухопловства, затим, једне њемачке дивизије стационарне у Босни и Херцеговини и 8–10 хрватских батаљона. За оквирни почетак операције одређен је 15.

⁹⁴ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XIII, knj. 2d. 25, str. 105. (original u AVII, reg. br. 20/4-1,k.91)

април 1942. до када би требали бити урађени операцијски планови и бити извршена концентрацију трупа на полазним линијама.

„Утврђено је да се не смију стварати никакви споразуми са устаничким формацијама, како са четничким тако и са комунистичким.“⁹⁵

Споразум у Опатији одобрен је од стране италијанске и њемачке врховне команде 17. марта, када је постао извршан.

Убрзо послје опатијског споразума њемачки војни командант Србије, генерал Бадер отпочео је припреме за његово спровођење по коме је требало енергичном војном акцијом поразити устаничке – четничке и партизанске снаге и потпуно очистити оперативно подручје источно од Сарајева до Дрине.

Из обавјештења Борбене групе Бадер⁹⁶ од 22. марта 1942. године⁹⁷ о формирању Оперативног штаба ове групе⁹⁸ сазнајемо да је вођа Рајха Адолф Хитлер лично одобрио споразум склопљен између команданта њемачких оружаних снага на Југоистоку (Команда 12. армије) генерала Кунца и команде италијанске 2. армије генерала Роате у циљу сламања устаника у источном дијелу Босне. Командовање предстојећом операцијом пренијето је на команданта 2. италијанске армије генерала Марија Роату, коме је у тактичком погледу потчињена њемачка Борбена група Бадер. Због координације и сарадње са италијанским командним инстанцама одређено је њемачко

⁹⁵ Исто, стр. 108.

⁹⁶ Kämpfer group Bader.

⁹⁷ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d. 46, str. 234 (AVII; NAV-T-501, r. 250. s. 410-422).

⁹⁸ Оперативни штаб ове групе формиран је 16. марта 1942. године.

САДЕЈСТВО ПАРТИЗАНА И УСТАША У НАПАДИМА НА ЧЕТНИКЕ

У међувремену, током друге половине марта, борбе између партизанских јединица, углавном убачене Пролетерске ударне групе¹⁰¹ и одреда на терену са јединицама ЈВуО под командом мајора Јездимира Дангића су кулминирале. Партизанске јединице, су по директиви свог Врховног штаба нападе усмјерили ка четницима, који су углавном држали фронт према усташама у намјери да заштите српска села и нејач, што констатује и њемачки генерал Бадер у свом десетодневном извјештају 31. марта 1942. упућеном команданту њемачких оружаних снага на Југоистоку.¹⁰²

„На подручју Источне Босне борба између Хрвата и Срба даље се заоштрила. усташе, домаћи партизани, муслимани и, на крају банде које су се пробиле из Црне Горе – боре се раме уз раме против српских снага под Дангићем“¹⁰³ Апсолутно невјероватно звуче објашњења комунистичке историографије, која

¹⁰¹ Друга пролетерска бригада и три батаљона Прве пролетерске бригаде. Команда – штаб Прве пролетерске бригаде.

¹⁰² Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d. 50, str. 266. (AVII, NAV-T-501, R. 247, S. 1067-70)

¹⁰³ Исто, стр. 267.

наводи да су се игром случаја у борбама Ударне пролетерске групе против „Дангићевих четника“ у рејону Хан Пијеска и Власенице прикључиле и усташе, тако да су се четници нашли „између двије ватре“.

Да ово није био изолован случај свједочи и наставак Бадеровог извјештаја у коме се каже: „У рејону јужно од Зворника повећала се активност банди. Нарочито устаници који су продрли из Црне Горе, заједно са домаћим устаницима, а мјестимично и с припадницима усташа, после потискивања Дангићевих снага господаре рејоном Дрињача – Братунац – Сребрница – Годомиле – Рогатица – Хан Пијесак – Власеница – Папраћа.“¹⁰⁴

О акцијама Пролетерске ударне групе и партизанских и добровољачких одреда против „Дангићевих четника“ налазимо податке и у документима партизанског Врховног штаба и партизанских штабова јединица које су учествовале у нападима током марта мјесеца на јединице ЈВуО, које су, како смо навели, углавном држале положаје према усташким гарнизонима и јединицама на терену у циљу одбране српских насеља и цивилног становништва. Из расположиве документације јасно се види очигледна намјера партизанског Врховног штаба да борбене акције партизанских и добровољачких јединица на терену усмјери на обрачун са четницима и само у случају да буду нападнуте од стране усташа партизанске јединице узврате и воде борбу. Потпуно је јасно да је офанзива партизанских јединица и напади на насеља која су била под контролом припадника ЈВуО знатно ослабила српски одбрамбени фронт у Источној Босни. Њихов обрачун са покретом генера-

¹⁰⁴ Исто, стр. 268.

ла Михаиловића у основи идеолошке природе, био је у ствари обрачун са ривалским покретом, идентификованим као браниоцем режима српског хегемонизма у Краљевини Југославији. Због тога превасходни циљ Врховног штаба, који су партизанске и добровољачке јединице спроводио на терену није био одбрана угрожених српских насеља и нејачи од усташа, већ обрачун и задобијање превласти над снагама „ривалског покрета“, односно покрета који је званично прихваћен од стране избјегличке владе Краљевине Југославије као легитиман и самим тим признат од савезника. У том циљу са партизанске стране нису бирали средства у сукобу, мада ни одговори друге стране неће изостати.

И зато када буде покренута операција ТРИО (офанзива њемачко-италијанских и хрватских снага против устаничких одреда у дијелу Источне Босне), разбијене јединице ЈВуО у сукобима са партизанима и усташама у другој половини марта 1942. неће бити у могућности да пруже озбиљнији отпор и адекватну заштиту цивилном становништву. Да партизанима није био циљ одбрана недужних цивила показује и наредба Врховног партизанског штаба да се главнина Ударне пролетерске групе, која је имала улогу ударне песнице у партизанској офанзиви против Дангићевих снага, пред сам почетак операције ТРИО повуче са подручја Источне Босне¹⁰⁵ ка Фочи „носећи собом плијен“¹⁰⁶, како пише генерал Бадер у једном од својих извјештаја. Тако је голоруки српски народ остављен на милост и немилост усташких

¹⁰⁵ Крајем марта и почетком априла 1942.

¹⁰⁶ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, Tom XII, Knj. 2, d.53, str.276.. (AVII, NAV-T-501, r. 247, s.1120-23).

бојовника. Додуше, на подручју о коме је ријеч, остале су слабе партизанске и добровољачке јединице, које су биле у расулу и дио Ударне пролетерске групе, која се пребацила у рејон Праче и Рогатице, али се и она почетком њемачко-усташке офанзиве успјела извући према Фочи.

Потврду ових навода налазимо не само у сачуваним њемачким документима, документима партизанског Врховног штаба и штабова и јединица на терену или у сачуваним документима четничких команди и јединица, већ и у мемоарској литератури високих партијских и војних – партизанских руководилаца. Угљеша Даниловић, тада политички комесар Оперативног штаба за Источну Босну¹⁰⁷ у својим „Сјећањима“ у вези са поменутих догађајима, пише:

„Форсираним маршем наше јединице стигле су и 16. марта ослободиле Власеницу, одакле су четници капетана Драгослава Рачића побјегли без отпора. По ослобођењу Власенице од четника, пролетерски батаљони заједно са Мајевичким одредом и једним батаљоном Бирчанског одреда наставили су да чисте простор од Сребренице и Дрињаче према Дрини. Четнички официри бјежали су одавде, а домаћи четници су прихватили партизанску команду. Последњих дана марта Врховни штаб наредио је да се пролетерске бригаде хитно упуте на простор Фоче, гдје су добиле нове задатке у Херцеговини и Санцаку, а овај простор требало је да обезбјеђују источнбосанске јединице.“¹⁰⁸

¹⁰⁷ У том периоду био и члан Покрајинског комитета КПЈ и Главног штаба НОП одреда за Босну и Херцеговину.

¹⁰⁸ Uglješa Danilović, *Sjećanja III, Članci i ratni dnevnik*, Beograd, 1987, str. 163.

Њемачки документи из овог периода пуни су навода о нападима партизана на „Дангићеве четнике“ и неријетко говоре о заједничким ударима партизана и хрватских снага. Тако у десетодневном извјештају генерала Бадера од 10. априла 1942. упућеног команданту њемачких оружаних снага на Југоистоку, генералу Кунцу, између осталог се каже: „Изгледа да је четничка група Дангића тешко потучена у борбама са хрватским оружаним снагама и усташама у садејству са комунистима, тако да Дангић, по свој прилици, није више у стању да постигне више од локалног успјеха.“¹⁰⁹

Чињеница је да су Дангићеве и Рачићеве снаге држале под опсадом око 700 домобрана и двије чете усташа у Хан Пијеску и да је Ударна пролетерска група изненадним нападом на Власеницу 16. марта 1942. успјела не само запосјести ово мјесто из кога су се повукле Рачићеве снаге, већ је фактички и деблокирала домобранско-ушташки гарнизон у Хан Пијеску. Четнички мајор Радослав Ђурић, јавља 20. марта из Факовића пуковнику Михаиловићу да су пред партизанима напуштени Братунац, Сребреница и Дрињача и тражи хитно појачање из Србије од 1000 људи.¹¹⁰ У извјештају делегата Врховног партизанског штаба Светозара Вукмановића Темпа од 22. марта упућеног Врховном партизанском штабу наведено је да су: „Коначно вечерас стигли Коча и остали из оперативног штаба Пролетерске ударне групе (и да) су очистили Сребреницу, Дрињачу и

¹⁰⁹ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d.53, str.277. (AVII, NAV-T-501, r. 247, s.1120-23)

¹¹⁰ AVII, Ћа, k. 299, reg..br. 1/1.

Братунац што ћете видјети из њихових извјештаја које вам прилажем.“¹¹¹

Потврду ових вијести налазимо у њемачким документима. У већ поменутом десетодневном извјештају¹¹² опуномоћеног генерала у Србији Паула Бадера упућеног команданту њемачких оружаних снага на Југоистоку о тренутној ситуацији у Источној Босни се каже:

„У рејону јужно од Зворника повећала се активност банди. Нарочито устаници који су продрли из Црне Горе¹¹³ заједно са домаћим устаницима, а мјестимично и и са припадницима усташа после потискивања Дангићевих снага, господаре рејоном Дрињача – Братунац – Сребреница – Годомиле – Рогаџица – Хан Пијесак – Власеница – Папраћа.“¹¹⁴

И док се Ударна пролетерска група бавила извлачењем плијена из Сребренице, рудника Сасе и Братунца¹¹⁵ и настављала обрачун са четницима, појачане хрватске снаге¹¹⁶ су из Хан Пијеска, кренуле ка Власеници и изненадним нападом 1. априла, запосјели је, без отпора партизанске и добровољачке војске. „Францетић је прикупио све расположиве снаге у Хан-Пијеску и 1. травња отпочео с нападом. Под његовим заповједништвом у том тренутку биле

¹¹¹ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, Tom II, Knj. 3, d.70, str. 185.

¹¹² 31. марта 1942.

¹¹³ Највјероватније се мисли на Ударну пролетерску групу.

¹¹⁴ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d. 50, str.268. (AVII, NAV-T-501, r. 247, s.1067-1070).

¹¹⁵ Извлачење 12 вагона дувана.

¹¹⁶ „Ударна песница“ ових снага били су батаљони „Црне легије“.

су усташка I и II. дјелатна бојна¹¹⁷, Припремна бојна Сарајево и II жељезничка бојна, а нешто касније придружила им се и III. дјелатна бојна Брчко. Све постројбе биле су добро попуњене људством које је великим дијелом долазило из Источне Босне... Продор је био неочекивано брз, чему је у знатној мјери зацијело придонио и сукоб између четника и партизана који је на подручју Источне Босне у том тренутку био на врхунцу.¹¹⁸

Усташка „Црна легија“ у Сребреници

Дакле, упад Ударне пролетерске групе на простор Источне Босне, њихов обрачун са националним снагама под командом мајора Дангића, имао је за директну последицу слабљење српског одбрамбеног

¹¹⁷ Бојна, формацијски и бројчано, одговара батаљону.

¹¹⁸ V. dio feljtona po knjizi *Ustaška vojnica I: Kako je Jure Francetić izbio na Drinu*, Večernji list, 9. april 2013. (<https://www.vecernji.hr/vijesti/peti-dio-feljtona-kako-je-jure-francetic-izbio-na-drinu-580846>) pristup 01.03.2019. 10 časova.

фронта према хрватским снагама, посебно усташама, којима је обрачун партизана са четницима, само олакшао упад у српска села и покољ српских цивила на том подручју, који ће своју кулминацију доживјети на Дрини у селима Стари Брод и Милошевићи, у другој половини априла, гдје је на хиљаде избјегле српске нејачи покушавало да преласком Дрине избјегне

Крвави трагови усташа: злочин над српским цивилима у Источној Босни

ОФАНЗИВА НА ИСТОЧНУ БОСНУ И ЗАРОБЉАВАЊЕ МАЈОРА ДАНГИЋА

Извођење операција ТРИО планирано је у три фазе:

1. Планирано чишћење рејона око Рогатице;
2. Планирано чишћење лука Дрине између Власенице и Сребренице;

3. Планирано чишћење у рејону Фоче.

Вријеме за почетак операције ТРИО I је 15. април 1942, а као стварни почетак ангажовања важио је дан наступања јединица с полазног положаја.¹¹⁹ Проблеми са италијанским снагама, које су споро пристизале на полазне линије, одложили су планирани почетак операције ТРИО за недељу дана, 22. априла 1942.

Олакшавајућа околност за јединице које су ангажоване у овој операцији била је што су хрватске снаге, у првом реду Францетићева „Црна легија“ из правца Хан Пијеска направила продор и извршила чишћење лука Дрине између Власенице и Сребренице, што је било предвиђено оперативним планом ТРИО II. Усташе су најприје направили продор ка Власеници, коју фактички партизанске и добровољачке снаге нису ни браниле и „1. травња (априла) у

¹¹⁹ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d.54, str. 285. (AVII, NAV-T-501, r. 250, s. 382-393)

18 сати ... ушле у Власеницу.“¹²⁰ Пошто су Нијемци из Зворника, такорећи без борбе заузели Дрињачу, Францетић је наставио са наступањем „Црне легије“ ка Дрињачи. У једном извјештају главара главног стожера хрватског домобранства генерал-лајтнанта Владимира Лаксе у вези са акцијом Францетићеве „Црне легије“ каже се да се „акција против побуњеника од Власенице ка Дрињачи успјешно развија и да постоји вјероватноћа да ће се успјети успоставити веза између Нијемаца код Дрињаче и наших чета на црти (линији): Нова Касаба – Милићи – Власеница – Хан Пијесак.“¹²¹ Већ током дана 7. априла усташе су овладале Милићима (12 км источно од Власенице), а у поподневним часовима стигле пред Нову Касабу „савладавши успут доста јак отпор одметника и уклањајући са цесте постављене запрেকে.“¹²² Наредног дана, 8. априла, усташке снаге из Дрињаче кренуле су ка Братунцу и Сребреници и после краће борбе на Зелињу и Полому у вечерњим сатима 8. априла ушле у Братунац, а наредног дана и у Сребреницу.¹²³

Ослабљене Дангићеве снаге на терену, претходно нападнуте од стране Ударне пролетерске групе, која се по наређењу Врховног партизанског штаба повлачила ка Фочи, претрпјеле су тежак пораз од Францетићеве Црне легије, која је до 9. априла овладала територијом између ријека Жепе, Дрињаче и Дрине и тако избила на реку Дрину чинећи тешке

¹²⁰ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, TOM IV, knj. 4, d.115, str. 308.

¹²¹ Исто, д. 120, стр.317.

¹²² Исто, д. 122, стр. 318

¹²³ Погледати: Бојан Б Димитријевић, *Усташка војска Независне Државе Хрватске 1941-1945*, Београд 2016, стр. 120-121.

злочине над српским цивилима, што биљеже и њемачки документи.

О продору усташа на Дрину капетан Милорад Момчиловић је у извјештају од 7. јуна 1942. упућеном мајору Петру Баћовићу записао:

„Да није било комуниста никада Хрвати не би угледали Дрину. Они су намјерно изазвали слом да би од Босанаца створили пролетере.“¹²⁴

Петар Баћовић

* * *

Мада је продор домобранско-усташких снага изненадио и њемачку команду, генерал Јохан Форт-

нер, командант 718. њемачке дивизије дозволио је наставак војних операција, прије него је отпочела здружена акција на цијелом операцијском простору. На тај начин су хрватске снаге, искористивши претходни сукоб и обрачун Пролетерске ударне групе и одреда на терену са Дангићевим снагама, успјеле да до 9. априла заврше војни дио планиране операције ТРИО II, иако још није отпочела ни операција ТРИО I, којом је предвиђено да Борбена група „Генерал Бадер“ уништи устанике, који се налазе у рејону Рогатице и темељним чишћењем умири подручје.

Послије заузимања „лука Дрине“ усташка „Црна легија“ је отпочела темељно чишћење терена починивши масовне злочине над српским цивилима у рејону Милића, Братунца и Дрињаче.¹²⁵

О стању на терену у ширем подручју Вишеграда, у једном извјештају штаба Групе четничких одреда, потписаног од стране мајора Петра Баћовића а упућеног Врховној команди 6. маја 1942. године, говори се о предузетој акцији против партизана и о страдању српских цивила априла 1942. године.

Двије четничке колоне поменуте Групе, једна која је ишла из правца Старог Брода – Борика – Пешурића – Дуба – Устипраче и друга из правца Горње Лијеске – Штавња – Клисуре – Хадровића – Дуба и Устипраче сукобиле су се у рејону Дуба на планини Шаран са партизанима који су тада били у повлачењу из Сребренице према долини Праче. У овом сукобу, који се десио 8. априла у вријеме када су

¹²⁵ Опширније о злочинима на овом подручју у Зборнику радова: *Злочини „Црне легије“ 1942.* ЈУ Археолошки музеј „Римски муниципиум Склани и Музеј жртава геноцида Београд 2016; и Перо Ђукановић, *Устанак на Дрини: записи Пере Ђукановића*, приредио Здравко Антонић, Београд 1994.

¹²⁴ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XIV, knj. 1, d.101, str. 333.

партизанске и добровољачке јединице држале под блокадом Рогатицу, партизанске снаге су разбијене и натјеране на повлачење према Устипрачи (том приликом четници су заробили 36 партизана). Овај напад је уследио као одговор на партизански напад на Борику (8. марта) приликом кога су страдала 54 четника, међу којима 4 официра, али и на партизански напад на четнике у Власеници 16. марта 1942. Ово потврђује нашу констатацију да су сукоби партизана и четника без обзира на њихову позадину довели до ситуације у којој је дошло до масовног страдања. Наставак извјештаја то потврђује.

„На Дубу нас је затекла вијест да нам с леђа долази њемачка казнена експедиција¹²⁶ која има задатак да ликвидира четничку акцију у Босни и усташама преда власт. Ова неизлазна ситуација приморала нас је да на Старом Броду обезбиједимо и омогућимо прелаз српског живља с ову страну Дрине, који је бјежао панично од усташа и муслимана. Наступање усташа под заштитом Нијемаца пустошило је све српско. Село Кусаче и Јеловац код Хан Пијеска уништено је, а српски живаљ поклан. Село Сјеверско такође сво попаљено. У овом селу побијено је 75 жена и дјеце. Прије него су их побили сву одраслу женску дјецу силовали су у присуству својих родитеља, а потом их побили. Очевидац овог грозног злочина Павелићевих усташа била је Војка Шука, дјевојка од 20 година, која је побјегла да би сачувала

¹²⁶ Овдје се ради о покрету једног ојачаног батаљона 737. пјешадијског пука њемачке 717. пешадијске дивизије, која је у оквиру операције ТРИО I имала задатак затварања правца сјеверно од Вишеграда. Ова јединица под директном командом војног команданта у Србији, генерала Бадера дошла је из правца Ужица и 18. априла била у покрету ка полазној линији у рејону Вишеграда.

своју част и рањена је на два мјеста. Приликом тог злочина усташе су пекле Видојевић Милоша из Соколовића, који је у последњем моменту успио да унакажен побјегне и лежи данас у болници у Ужицу... Под борбом са усташама успјели смо да преко Старог Брода пребацимо преко 7.000 српског живља из Босне, голих, босих и без икаквих средстава за живот. У том времену ухапшен је и мајор Дангић...“¹²⁷

* * *

Поменуто заробљавање мајора Јездимира Дангића¹²⁸ од стране Нијемаца у рејону Рогачице 11/12 април 1942. године, врло битно за разумијевање цјелокупне војно-политичке ситуације у Источној Босни. Командант устаничких снага у овом дијелу Босне, постављен од стране генерала Михаиловића за команданта ЈВуО у Источној Босни, мајор Јездимир Дангић је био без сумње централна личност устанка и отпора против усташке власти и окупатора током 1941. и 1942. године. Његов покушај спасавања Срба од усташког погрома, преговорима у Београду крајем јануара и почетком фебруара 1942. био је политички осујећен, а најпосле на терену акцијама партизанских и усташких јединица и војно онемогућен десетковањем његових одреда. Последње актив-

¹²⁷ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u, tom XIV, knj. 1, d.80, str. 234.

Дангић је ухапшен код Рогачице 11/12 април, десетак и више дана прије ових догађаја, које можемо датирати у последњу декаду априла 1942.

¹²⁸ Мајор Јездимир Дангић (Братунац 4. мај 1897 – Сарајево 22. август 1947). У Другом свјетском рату био начелник Команде Источне Босне Југословенске војске у Отаџбини и један од вођа српског устанка од августа 1941. до априла 1942. године у Источној Босни, која се тада налазила у саставу НДХ.

ности мајора Дангића, његов боравак у Београду 30. марта до 2. априла 1942. у циљу тражења помоћи за спасавање српских цивила у Источној Босни и његови контакти са представницима Недићеве администрације и војске у Београду и Ваљеву утицали су да по ранијим сугестијама њемачке команде за Југоисток, генерал Бадер нареди његово хапшење – односно заробљавање. По Дангићевој изјави датој приликом истраге, послје његовог изручења комунистичкој власти у Југославији (1945), он је заробљен 10. априла, а по извјештају њемачке команде Дангић је заробљен 11/12. април у рејону Рогачице. Депортовањем мајора Дангића и његовог ађутанта 23. априла у заробљенички логор Стриј у Пољској, нестало је личности која је могла да организује отпор и успостави снажну и одбрану српских села и српског народа. Личности од које су истовремено зазирале и усташе и партизани. Партизани, чија је не само акција, већ и сама појава на терену Источне Босне довела до најтрагичније подјеле у српском народу у његовој историји.

* * *

Према предвиђеном плану операција ТРИО I требала је „отпочети половином априла и то општим правцем напада с линије Вишеград–Прача према сјеверу.“¹²⁹

Пошто је постојала бојазан извлачења устаничких снага према сјеверу или преко Дрине генерал Бадер је тражио да могући сектор извлачења покрије 718. пјешадијска дивизија, ојачана хрватским батаљонима, заштитом правца Прача – Соколац – Хан Пијесак –

¹²⁹ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj.2, d. 52, str. 274. (AVII, NAV-T-501, r. 247, s. 1113)

Поджепље. Против устаника који би покушали извлачење између Поджепља и Вишеграда ангажована су два батаљона 737. пјешадијског пука из састава 717. пјешадијске дивизије, који су требали до 18. априла да затворе правац Вишеград–Ужице. У ствари, Борбеној групи „Генерал Бадер“ стављен је на располагање само један ојачани батаљон 737. пјешадијског пука у рејону Вишеграда. С обзиром на могућност да се „црногорске бригаде“¹³⁰ извуку ка југозападном дијелу Србије, генерал Бадер је тражио да се и трећи батаљон 737. пјешадијског пука из Чачка пребаци у Ужице, а да у Чачак буде пребачен један батаљон 721. пјешадијског пука 714. посадне дивизије, као замјена ангажованом 3. батаљону 737. пјешадијског пука.

У осталим рејонима ангажоване су италијанске снаге:

1. 5. брдска дивизија „Пустерија“ са полазне линије: Вишеград–Прибој–Пљевља–Чајниче са задатком посједања Дрине и спречавања продора устаничких јединица.

2. 22. пјешадијска дивизија „Качатори деле Алпи“ са полазне линије Гацко–Калиновик.

3. 1. брдска дивизија „Тауринензе“ са полазне линије Турбе – Трново – Добро Поље, а дијелови везани за друм у рејон око Пала (12 км југоисточно од Сарајева).

По заузимању полазних линија све ангажоване снаге требале су извршити покрет:

1. Ојачана њемачка 718. пјешадијска дивизија: рејон Подлозник (искљ.) – Соколац (укљ.) – Хан Пијесак (укљ.) – Поджепље (искљ.). ком. генерал лајтнат Јохан Фортнер.

¹³⁰ Односи се на Пролетерску ударну групу.

2. Снаге команданта у Србији генерала Бадера: линија дуж Жепе и Дрине до Гођења (укљ.) до Вишеграда (искљ.).

3. 5. брдска дивизија „Пустерија“: рејон Вишеград (укљ.) – Устипрача (искљ.). Ангажоване снаге ове дивизије не прелазе Дрину, осим једног мосто-брана код Вишеграда.

4. 22. пјешадијска дивизија „Качатори деле Алпи“: рејон Устипрача–Горажде–Вранићи (6 км југо-западно од Горажда). Сва насељена поменута мјеста укључена.

5. 1. брдска дивизија „Тауринензе“: рејон Осјечани–Подграб (мјеста укљ. 9)

Ангажоване снаге имале су подршку из ваздуха од стране италијанских и хрватских ваздухопловних снага. У акцију је укључена и хрватска жандармерија.

Командовање над операцијама врши Оперативни штаб Борбене групе Бадер. Овај штаб је у ту сврху био потчињен Команди италијанске 2. армије. У операцијском простору: подручје сјеверно од њемачко-италијанске демаркационе линије између ријека Саве, Дрине и Босне, извршну власт вршио је командант Борбене групе Бадер и по његовим директивама команданти њемачких и италијанских дивизија на својим подручјима ангажовања. У циљу одржавања реда и безбједности до почетка рада хрватских власти поред ангажованих јединица на располагању је стајала хрватска жандармерија, хрватска полицијска одјелења као и хрватски управни службеници.

Интересантно је да је према инструкцији команданта оперативног штаба Борбене групе „Генерал Бадер“ од 10. априла 1942. потчињеним италијанско-хрватским јединицама осим ригорозних мјера према заробљеним устаницима, предвиђено и нај-

строже кажњавање за „почињена и покушана злодела од стране савезничких трупа¹³¹ на лицу мјеста.“¹³² У даљем тексту инструкције се каже да ће јединице 718. пјешадијске дивизије кажњавати почињена и покушана недјела и од стране припадника потчињених хрватских јединица.

Генерал Јохан Фортнер

Ово довољно говори да је њемачка команда очекивала необуздано понашање хрватских снага на терену, посебно усташких јединица, али је на жалост у пракси ово упозорење остало само мртво слово на папиру.

Генерал Фортнер је лично одобрио упад „Црне легије“ у тзв. „лук Дрине“ (Милићи, Дрињача, Братунац и Сребреница), пошто су претходно, 1. априла усташе заузеле Власеницу.

¹³¹ Мисли се на италијанске трупе.

¹³² Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj.2, d. 54, str. 289. (AVII, NAV-T-501, r.250, s. 382-393)

ИЗВЈЕШТАЈИ О ЗЛОДЈЕЛИМА ФРАНЦЕТИЋЕВЕ „ЦРНЕ ЛЕГИЈЕ“

У операцијској заповијести број 5 генерал-лајтнанта Јохана Фортнера, команданта 718. пјешадијске дивизије и хрватских снага¹³³, које су наступале под његовом командом од 14. априла 1942. године каже се да су се на подручју између Праче – Вишеграда – Дрине – Ријеке – Хан Пијеска и Громила поново учврстили устаници и да се њихова јачина не може утврдити¹³⁴, али да их свакако треба уништити.

Пошто је одређен коначни датум почетка операције 22. април, по заповијести генерал-лајтната Јохана Фортнера борбене групе 718. пјешадијске дивизије требало је да до 20. априла стигну у полазне рејоне. Оперативни штаб ојачане 718. пјешадијске дивизије са оперативним штабом 668. артиљеријског дивизиона, који улази у групу I у Сокоцу сачињавали су још и: једно средње радио-одјељење чете за

¹³³ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj.2, d. 56, str. 295. (AVII, NAV-T-501, r.250, s. 361-378)

¹³⁴ Овде се радило претежно о партизанским снагама, које су се после обрачуна са Дангићевим четницима извукле испред усташких снага из подручја „лука Дрине“ и једно вријеме задржали у поменутом рејону, кога су напустили без већег отпора на самом почетку операције ТРИО – Рогатица.

везу 718, два мала радио-одјељења чете за везу 718 и једно одјељење телепринтера чете за везу 718.

Оперативне јединице ојачане 718. пјешадијске дивизије подијељење су у четири борбене групе:

1. Група „Сушниг“¹³⁵: општа линија Соколац (искљ.) – Хан Пијесак (укљ.)

Предвиђено из Сарајева:

1, 2. и 3. батаљон 738. пјешадијског пука, 2/668. артиљеријског дивизиона, 3/668. артиљеријског дивизиона, 1. вод 4/668. артиљеријског дивизиона (потчињава се једном пјешадијском батаљону), 1/3 718. инжињерске чете, 3 мала радио- одјељења за везу 718, 4. оклопна возила из Сарајева, 1 вод 3. хрватске брдске батерије IX (потчињена једном батаљону).

Предвиђено из Сокоца:

3 хрватске пјешадијске чете са по једном групом тешких митраљеза I/13 ловачког пука (по једна чета потчињена њемачким батаљонима).

Предвиђено из Рогатице:

1 вод брдских топова 7,5 (хрв.) III граничног батаљона потчињен једном батаљону 738 пјешадијског пука, 3 чете III граничног батаљона (по једна чета потчињена њемачким батаљонима).

Група треба да изврши прикупљање у Сарајеву и околини и од 15. априла да предузме чишћење подручја између Сарајева¹³⁶ и полазног положаја Соколац (искљ.) – Хан Пијесак (укљ.).

¹³⁵ Добила име по пуковнику Густаву Сушнику, команданту 738. пјешадијског пука 718. пјешадијске дивизије.

¹³⁶ Нешто раније (14. март) пуковник Сушник је за подручје Сарајева издао проглас о хапшењу талаца као гаранцију за живот

До 20. априла ова група треба да заузме полазни положај.

2. Група „Вист“¹³⁷: општа линија Подлозник (искљ.) – Соколац (закљ.).

Предвиђено из Живиница:

2. и 3. батаљон 750 пјешадијског пука, батерија 668. артиљеријског дивизиона, 1/3 718. инжињеријске чете, троја оклопна кола 8/12 и три мала радио-одјељења чете за везу 718.

Ова група треба да наступа источно и западно од пута Живинице–Кладањ и до 15. априла да се концентрише око Оловских Лука. Потом од 16. 4, пошто средњи батаљон добије појачање, двије чете хрватског 8. пјешадијског пука, из рејона Олова да очисти рејон до друма Соколац – Хан Пијесак.

Предвиђено из Завидовића:

1. батаљон 750. пјешадијског пука, 1/3 718. инжињеријске чете, 2 хрватске чете

15. пјешадијског пука (потчињене), 1 вод 3. хрватске брдска батерије IX (потчињене);

Предвиђено из Олова:

2 чете 8. пјеш. пука (потчињене средњем батаљону 750 пјешадијског пука);

Предвиђено из Хан Пијеска:

2 чете IV граничног батаљона (хрв.) (потчињене лијевом батаљону 750. пјешадијског пука), 1 вод брдских топова IV (потчињен једном батаљону).

и имовину припадника Вермахта у Источној Босни: „Неумољивом строгошћу поступиће се и одредити број талаца који ће бити стријељани за један једини случај губитка.“ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d. 42, str. 219.

¹³⁷ Добила име по пуковнику Висту, команданту 750. пјешадијског пука 718. пјешадијске дивизије

Ова група треба да се пребаци жељезничким транспортом у рејон око Олова, да очисти рејон сјеверозападно од Олова и да 15. априла увече стигне на концентрацијску просторију Олова.

Од 15. априла у 18. часова група ће до завршетка операције бити потчињена групи „Вист“, која ће до 15. априла у 16. часова пристићи на полазне положаје на жељезничкој прузи Олово (Петровићи).

Од 16. априла група „Вист“ треба да чисти рејон до друма Соколац – Хан Пијесак.

3. Група „Францетић“¹³⁸: општа линија Хан Пијесак (искљ.) – Поджепље (закљ.)

Предвиђено да дође са Дрине.¹³⁹

Састав: 2-3 усташка батаљона, 1 вод брдских топова, 3. батерија хрв. XI.

4. Група опун. ком. у Србији: општа линија Гођење – Слап (ушће ријеке у Дрину) – Вишеград (искљ.).

Предвиђено да дође из Србије.¹⁴⁰

Састав: 3. батаљон 737. пјешадијског пука с потчињеном му инжињерском четом из састава 714. дивизије.

Операцијским планом било је предвиђено да од почетка акције групе врше покрет свакога дана од 7 часова ујутро, уколико надлежна команда 718. дивизије.

¹³⁸ Око 2.200 усташа. Формација је за наступање у операцији ТРИО I ојачана артиљеријом.

¹³⁹ Група „Францетић“ требала је да после чишћења подручја десно и лијево од пута, 20. априла до 16 часова заузме полазни положај Хан Пијесак (искљ.) – Поджепље (укљ.).

¹⁴⁰ Приликом наступања ова група има задатак да очисти Предпоље и по преласку Дрине подручје лијево и десно од пута којим наступа, а потом заузме полазни положај за напад одређен планом акције у који треба да стигне до 20. априла до 16. часова.

зије не нареди другачије. Дневни темпо за наступање свих група био је 6 километара, а била је искључена могућност губљења времена. Све добијене задатке групе су требале рјешавати нападом, а током операције требало је (по сваку цијену) спријечити цивилни саобраћај. Операција ТРИО I биће окончана када нападне колоне борбених група прочешљају комплетан терен окруженог подручја, које треба очистити, а потом снагама у наступању напасти на Рогатицу.¹⁴¹

У детаљно разрађеном плану посебна пажња је посвећена разграничењу између борбених група, извјештавању и вези између њих и команде 718 пјешадијске дивизије, затим о поступку претреса терена,¹⁴² сигнаlima за распознавање, могућностима препознавања непријатеља, снабдијевању храном и муницијом и др.

У посебном прилогу, под назнаком „повјерљиво“ дати су подаци о непријатељу или „устаничким бандама“¹⁴³ на терену и поступку према њима у случају заробљавања. „Преговори са устаницима су у начелу били забрањени за групе“¹⁴⁴ на терену.

Из заповијести 718. пјешадијске дивизије се види да извршну власт на операцијском подручју врши командант Борбене групе Бадер односно команданти дивизија, по његовим директивама, у коју сврху

¹⁴¹ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj.2, d.56, str. 295. (AVII, NAV-T-501, r.250, s. 361-78)

¹⁴² Подразумијева: куће, штале, помоћне објекте, шуме...

¹⁴³ Углавном партизанске, добровољачке и четничке јединице.

¹⁴⁴ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj.2, d. 56, str. 301. (AVII, NAV-T-501. R. 250, s. 361-78. — Прилог 3; под ознаком Повјерљиво).

стоје на располагању, поред дијелова трупа, и одјељења хрватске жандармерије и полиције и хрватски управни службеници, који су остали на подручјима, све док хрватске цивилне власти не почну дјеловати. На самом крају ове заповијести је истакнуто да је Хрватска пријатељска земља.

Из овог документа је јасно да су њемачке снаге у операцијском подручју биле ангажоване у вези са пружањем помоћи хрватској војсци и цивилној управи у чишћењу терена углавном од Срба, било да су војно организовани или су били цивили, а потом успостављању реда и мира у Источној Босни. Нема дилеме да су њемачке команде имале сазнања о усташким злочинима током извођења операција ТРИО I, а претходно и операције ТРИО II, чије је извођење лично дозволио генерал-лајтнант Јохан Фортнер командант 718. пјешадијске дивизије, али да због савезништва и пријатељства Нијемци нису оштрије реаговали. Тек када је операција окончана генерал Бадер је тражио да се предузму мјере и оптуже они који су починили масовне злочине над српским цивилима и то опет из разлога што се велики број цивила бјежећи од усташких хорди нашао у пограничном дијелу Србије.

У редовном десетодневном извјештају којег је он 20. априла 1942. доставио њемачкој Команди за Југоисток, између осталог налазимо потврду реченог:

„Продор хрватског, усташког потпуковника Францетића до Дрине“¹⁴⁵ претворио се у уништавају-

¹⁴⁵ Овдје се мисли на продор усташке „Црне легије“, који је услиједио непосредно по напуштању територије Источне Босне од стране Ударне пролетерске групе. Усташе су у наставку

ћи ударац против главних снага Дангићеве групе. Ситуација на српско-хрватској граници је и даље нејасна и напета, јер партизани се боре само против Дангићевих присталица, а не и против усташа. Према расположивим извјештајима усташе су се, наводно с хрватским комунистима борили против Дангића. Изгледа да због тога комунистички настројени елементи међу Дангићевим присталицама и даље прелазе на противничку страну.¹⁴⁶

Њемачком генералу Бадеру једино није била јасна намјера „црногорских пролетерских бригада“¹⁴⁷, како их он назива управо због њиховог изненадног упада, обрачуна са Дангићевим снагама и исто тако напуштању претходно посједнутог простора.

„Због повлачења црногорских пролетерских бригада из Источне Босне не може се добити јасна представа о непријатељу. Није јасно да ли се при упаду црногорских пролетерских бригада у Источну Босну радило о подизању устанка или само о задовољавању плијена...“¹⁴⁸

Очигледно је да су Нијемци на терену пратили развој ситуације, посебно о истовременом удару хрватских и партизанских јединица на положаје и мјеста под контролом Дангићевих снага. Оно што треба истаћи је да су Нијемци били прилично добро обавијеште-

офанзиве 9. и 10. априла из Дрињаче направили продор и заузели Братунац (18 км југоисточно од Дрињаче), а потом и Сребреницу (8 км јужно од Братунца).

¹⁴⁶ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj.2, d.57, str. 307. (AVII, NAV – T – 501, r. 247, s. 1163-66).

¹⁴⁷ Ради се о Ударној пролетерској групи у чијем су саставу – 2. пролетерска бригада и три батаљона Прве пролетерске бригаде.

¹⁴⁸ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj.2, d.57, str. 307. (AVII, NAV – T – 501, r. 247, s. 1163-66)

ни о злочинима које су бојовници Јуре Францетића починили над недужним цивилима, углавном Србима. У том смислу у истом извјештају и стоји да је велики број српских избјеглица испред разуларених усташких хорди потражио спас бјежећи према Дрини.

Српске избјеглице из Подриња у Србији 1942.

„Прелазак српских избјеглица, скоро искључиво жена и дјеце, преко Дрине у Србију није се могао спријечити“, стоји у његовом извјештају, „због слабо посједнуте границе на Дрини. Хрватске усташке и милицијске јединице поклате су велики број избјеглица, који су хрлили ка Дрини, а дјелимично их побацале у ријеку. Међу онима који су побјегли у Србију хара глад и пјегави тифус.“¹⁴⁹

Њемачки извори пишу и о сукобима на Дрини између њемачких војника и усташа који су покушавали да спријече прелазак српских цивила преко Дрине.

„Због избјеглица, које су хрлиле преко Дрине у Србију, на српско-хрватској граници дошло је до појединачних сукоба. Хрватске милицијске јединице отвориле су у више наврата ватру на њемачке оружане снаге и српске јединице за заштиту привредних објеката и цивилна лица. Њемачке јединице, које су на ватру одмах одговориле, разјуриле су милицијске јединице“, пише у Бадеровом извјештају њемачкој команди за Југоисток.¹⁵⁰

Цијели април 1942. године, од усташког продора ка Дрини протекао је у покушајима српских избјеглица да се преко Дрине домогну Србије. Испред Францетићевих бојовника повлачило се десетине хиљада српских цивила од Сарајева, Пала, Сокоца, Подроманије, Хан-Пијеска, Олова, Кладња, Власенице, Рогатице, Зворника, Братунца и Вишеграда у нади да ће преко импровизованих прелаза на Дрини стићи у Србију. Само у другој половини априла и почетком маја на десетак тих прелаза страдало је ви-

¹⁴⁹ Исто, стр. 307.

¹⁵⁰ Исто, стр. 308

ше хиљада оних који нису имали ту срећу, јер су им усташе пресјекле одступницу.

„Услед неорганизованог повлачења и безглавог бекства маса жена и дјеце као и извјестан број бораца стигнути су на Дрини и поклани од стране усташа...“¹⁵¹ „Било је случајева да је мало дијете умирало на овој страни Дрине без родитеља, а његови родитељи пред усташким митраљезима занавек су ишчезавали. По блатњавим путевима дјеца мала и нејака остајала су на путу, препуштена самима себи без икакве заштите...“¹⁵² само су фрагменти описа трагедије на Дрини у извјештајима са терена упућеним Врховној команди ЈВуО.

Пребацивање српских избјеглица на десну обалу Дрине у априлу 1942.

¹⁵¹ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XIV, knj.1, d.101, str. 333

¹⁵² Исто, стр. 236.

Операција ТРИО I којом је требало онемогућити маневар устаничких јединица и проток цивила затварањем пролаза долином Праче према италијанској зони, затим прелаза на Дрини између Фоче и Вишеграда и даље према Зворнику у циљу чишћења подручја Рогатице, отпочела је 22. априла 1942. године акцијом коју су изводиле углавном њемачко-хрватске снаге из састава 718. пјешадијске дивизије.

Према извјештају Борбене групе Бадер од 20. априла 1942.¹⁵³ њемачкој команди Југоисток потврђено је да је продор потпуковника Францетића у лук ријека Дрина–Власеница–Сребреница 9. априла 1942. створио предуслове за дефинитивно пречишћавања ситуације у Источној Босни и да 718. пјешадијска дивизија и њој потчињене хрватске снаге које су пристигле на почетне положаје Прача – Соколац – Хан Пијесак – ушће Жепе, да отпочну с чишћењем обруча око Рогатице до Праче и Дрине и тако коначно отворе прилазе Рогатици, која је од 10. марта била под блокадом партизанских и добровољачких јединица.

Главни циљ ове операције био је чишћење терена операцијског подручја и блокирања прелаза на Дрини, које су углавном користили четнички одреди из Србије и источног дијела Босне и пролаза долином Праче који је био веза, углавном, партизанских и добровољачких јединица за прелазак у италијанску зону, односно пут према Горажду и Фочи.

¹⁵³ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, Tom XII, Knj.2, d.58, str. 311. (AVII, NAV – T – 501, r. 250, s.339-41)

Проблем за команду Борбене групе „генерал Бадер“ био је ангажман италијанских дивизија „Тауринензе“, „Качатори дела Алпи“ и „Пустерија“, које су требале узети учешће у операцији ТРИО, свака у својој зони одговорности. Према подацима њемачке команде, италијанске снаге су касниле у доласку на полазне позиције тако да се могло очекивати да ће италијанска дивизија Пустерија ангажовати само четири батаљона за запречавање Дрине у рејону Устипрача–Вишеград. Према поменутом извјештају и информацијама са једног састанка представника војних команди ангажованих снага и представника хрватских цивилних власти одржаном у Сарајеву 19. и 20. априла 1942. постојао је и политички проблем око учешћа италијанских снага, посебно што је од стране представника Хрватске изражена бојазан да италијанске снаге не искористе могућност и уђу у Сарајево. Друга опаска односила се на однос италијанских војних команди према четницима и српском становништву, што је додатно изазивало подозривост не само представника хрватске војне и цивилне власти већ и представника њемачке команде.¹⁵⁴ На овом састанку извршена је и анализа претходне фазе операције ТРИО, која је завршена изласком усташке „Црне легије“ на Дрину.

Другог дана, састанку у Сарајеву је присуствовао и потпуковник Францетић, који је обавијестио присутне о ангажовању „Црне легије“ која је по његовим ријечима бројала око 2.200 усташа сврстаних у више од пет батаљона од којих су три распоређена у Сребреници, Братунцу и Власеници, а да за плани-

¹⁵⁴ Састанак њемачких војних и хрватских војних и цивилних представника одржан је 19 и 20. априла 1942. године у Сарајеву

рану операцију он ставља на располагање још два батаљона (један усташки и један усташке жељезничке милиције) са око 900 људи. С обзиром на то да је њемачки генерал Бадер на овом састанку говорио о усташким злочинима над цивилима и инцидентним ситуацијама на Дрини, потпуковник Францетић је покушао да своју јединицу представи као врло дисциплиновану, а за све злочине учињене током наступања ка Дрини окриви нерегуларне и недисциплиноване Хациефендићеве¹⁵⁵ милицијске снаге, које су дјеловале из подручја Зворника.

Информације са овог састанка у виду забиљешки не пружају јасну слику о томе да ли је генерал Бадер конкретно тражио одговорност усташког потпуковника Францетића, али је чињеница да је тражио да се по окончању акције на Дрини распореде регуларне хрватске домобранске јединице у циљу заштите границе. Највјероватније да се у дубљу анализу и расправу није улазило због значаја предстојеће акције, која је због лоше координације више пута одгађана што је омогућило углавном партизанским јединицама да се извуку према Црној Гори и Херцеговини.

„Средином априла су већ црногорске комунистичке бригаде, потјеравши са собом крда стоке и других опљачканих ствари неометано од италијанских трупа одступиле за Црну Гору...“¹⁵⁶ Информација се односила на Пролетерску ударну групу, која

се пребацивала према црногорској граници, односно према Фочи.

Операција *ТРИО I*, коначно је отпочела 22. априла, покретом ангажованих снага на предвиђеним правцима напада. Једино је италијанска дивизија Пустерија чији су батаљони требали посјести положаје на Дрини између Вишеграда и Горажда, каснила са почетком акције. Ди јелови ове дивизије су 23. априла заузели Чајниче потиснувши партизанске и добровољачке снаге ка Фочи што је свакако утицало да ова дивизија својим предњим дијеловима тек 25. априла избије на Дрину и тако дефинитивно са југа затвори операцијски простор.

Са полазне линије Прача–Соколац–Жепа, нападне колоне ојачане 718. њемачке дивизије и дијелови усташке борбене групе „Францетић“ уз како је речено „незнатан отпор непријатеља“ до поподневних сати 24. априла достигле су жељене циљеве. У извјештају Министарства хрватског домобранства од 24. априла 1942. године¹⁵⁷ о борбама у Босни и Херцеговини стоји:

„22. 4. отпочело је чишћење Рогатичке котлине¹⁵⁸. Хрватске чете и усташке бојне потпуковника Францетића достигле су 22. 4. линију: Брњица (4 км сјеверно од Праче), с. Неправдићи (9 км сјеверно од Праче), Велика Градина (5 км јужно од Сокоца), с.

¹⁵⁷ Исти извјештај биљежи напад четника на Братунац у ноћи 22/23. април забиљежен је напад четника у коме су усташе имале 7 мртвих и 9 рањених.

¹⁵⁸ Генерал-поручник Лакса у свом претходном извјештају од 23. 4. констатовао је да су извиђачки авиони 22. априла примијетили дугачке колоне људи, стоке и кола у покрету од Рогатице према Вишеграду. (Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, том IV, knj. 4, d. 130, str. 334.

¹⁵⁵ Хациефендић је био вођа *Домдо* (домобранско-добровољачке) постројбе од око 3.000 наоружаних људи, који су дјеловали у рејону од Тузле до Зворника и на том терену починили велики број злочина над српским цивилима.

¹⁵⁶ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, том XII, knj.2, d.58, str. 312. (AVP, NAV – T – 501, r. 250, s.339-41).

Решетница (1,5 км југоисточно од Сокоца), с. Крамић (8 км југозападно од Хан Пијеска), с. Цимрије (9 км југоисточно од Хан Пијеска), с. Боровац (16 км југоисточно од Хан Пијеска), с. Жепа (20 км сјевероисточно од Рогатице), с. Слап (20 км сјеверозападно од Вишеграда).¹⁵⁹ У овом извјештају налазимо и податак да се одметници (углавном партизанске јединице које су држале под блокадом прилазе Рогатици)¹⁶⁰ повлаче ка Вишеграду и Горажду.

У вези с овим не треба заборавити ни чињеницу да је партизански Врховни штаб на челу са Титом смјештен у дубокој позадини у Фочи у вријеме највећих злочина усташке „Црне легије“ и локалних муслиманских снага тог прољећа 1942. у подручју тзв. „Лука Дрине“ (Гласинца, Романије, Старог Брода и села Милошевића), организовао у Фочи и околини прославе 27. марта, 6. априла и 1. и 2. маја, манифестацијама у којима су поред партијских активиста и цивила, узеле учешће и партизанске јединице повучене са операцијског простора Источне Босне¹⁶¹, које су свакако могле узети учешће у заштити српских цивила на Дрини, који су покашавали да се домогну Србије. О томе говоре и њемачки извори,

¹⁵⁹ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom IV, knj. 4, d.131, str. 337

¹⁶⁰ Прим. аутора

¹⁶¹ Погледати: Милош Хамовић, *Добровољачка војска Југославије у саставу оружаних снага НОП-а*, стр.129.

МАСОВНИ ПОКОЉ СРПСКИХ ЦИВИЛА У СТАРОМ БРОДУ

Због страха од усташких бојовника и због одступања партизана, од Рогатице су кренуле избјегличке колоне српске нејачи, које у свом извјештају од 23. априла помиње генерал Лакса: „Зракопловним извиђањем примијеђено је 22. априла у 12 и 30 сати једна дугачка колона људи, стоке и кола у покрету путем од Рогатице према Вишеграду.“ Била је то само једна од многобројних колона српских избјеглица која се тих дана кретала према Дрини тражећи спас испред Францетићеве „Црне легије“ и муслиманске милиције које су „ревностно чистили терен“.

Мноштво је примјера ликвидације цивила који нису успјели избјећи, који су затечени код својих кућа или су страдали у збјеговима недалеко од својих села која су углавном до темеља уништавана.

У селу Осово код Рогатице усташе су 27. априла у кући и штали Које Ристановића и Ристе и Митра Корањца запалиле више од 90 цивила, међу којима је било десеторо дјеце. У живој ломачи у штали, у прикрајку села изгорјело је 24 чељади родбине Петра Ристановића... У селу Црквинама усташки зли-

ковци су побили збјег од 165 цивила од тога 42 члана фамилије Пушоња...¹⁶²

Споменик усташким жртвама у селу Горње Осово гдје је 27. априла спаљено 90 Срба из овог и села са подручја Рогатице и Сокоца.

У извјештају Министарства хрватског домобранства од 26. априла 1942. године у вези са операцијом ТРИО I наводи се „У акцији ТРИО I њемачке и хрватске чете су 25. 4. достигле линију: с. Горња Вин-

¹⁶² Подаци из књиге *Стари Брод – Заборављени злочин* (приредио Александар Савић), ИК „Дабар“ Добрун и ССД „Соко“ Добрун, Вишеград, Добрунска Ријека, 2014, стр. 131/2

ча (3 км сјевероисточно од Праче), с. Врхлазје (9 км сјевероисточно од Праче), с. Божине (11 км сјеверозападно од Рогатице), с. Гривци (10 км сјеверозападно од Рогатице) с. Ракитница (10 км сјеверозападно од Рогатице), с. Годомилје (15 км сјевероисточно од Рогатице).“¹⁶³

У истом извјештају се каже да се побуњеници и народ повлаче према Дрини и Прачи и да је италијанска дивизија Пустерија посјела на Дрини линију Горажде–Вишеград. Свједочења преживјелих страдалника усташког покоља потврђују да италијански војници на Дрини, који су затворили овај правац 25. априла, нису дозвољавали њен прелазак и да су многе колоне избјеглих које су се кретале ка Вишеграду морале наставити пут неприступачним тереном ка Милошевићима и Старом Броду на Дрини, гдје се већ налазило неколико хиљада избјеглих у нади да ће се пребацити на другу обалу Дрине.

„... Кренула колона народа од Олова, Кладња, Мокрог, Пала, Праче, из села око Сарајева, Рогатице... То је био ужас, пуно је Сјемећко поље српских избјеглица, да бациш шибицу пала би на иксана или на стоку коју смо повели са собом. Идемо према Вишеграду у колони, пјешице, изнемогли, дјеца и стари на воловским колима и коњима. Дођемо на ћуприју на Дрини кад Италијани не дају преко Дрине. Ми ондај у Милошевиће, и заноћимо по кућама. Сјећам се, добра имања, ограде им плетене са прућем. Одједном народ поче да вришти и кука. Покојна мајка сподбије мене, остави краву и заједно са народом бјежимо једним сокаком доље према Старом Броду.

¹⁶³ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom IV, knj.4, d.133, str.346

И поред једног жбуна се шћућуримо, а околo пуца, људи падају, скачу у Дрину. Прави хаос, људи моји, стоји вриска жена и дјеце. Опколили су нас, добро се сјећам све наоружани муслимани са фесовима на главама. Ми се извлачи одатле, и опет бјежи. Бјежи. Успут ми погибе стриц Јоја, и неке комшије... Кад дођосмо до Дрине само један понтонски чамац, и то шупаљ, а околo има неколико 'иљада душа. Видимо преко Дрине према нама двије групе, посебно Нијемци, а посебно *недићевци*. Кад се смрачи, чујемо усташе како зову: „Јоване...“. Мој отац нас убади на некакав чамац и пређосмо Дрину. Ту угледамо *недићевце* и Нијемце како разговарају, а онда са једним чамцем крену патрола преко Дрине, међу народ, а друга уз Дрину и вичу: Цурик усташ, цурик усташ...“. Народ прште којекуда, неко пређе Дрину, неко бјежи уз оне стране. Да није било Недићеваца и Нијемаца све би оно усташе побиле, не би могла Дрина све примити, сигурно би је зачепили...“¹⁶⁴, једна је од стотине прича о догађајима који нису забиљежени у извјештајима њемачко-усташких команди.

Према извјештају Министарства хрватског домобранства у вези са операцијом ТРИО I од 29. априла евидентно је да су јединице Борбене групе Бадер и Францетићеве групе стигле на линију: „с. Реновица (11 км југозападно од Рогатице), с. Месићи (5 км јужно од Рогатице), с. Борач (7 км јужно од Рогатице), с. Паприца (8 км југоисточно од Рогатице), вис Иви-

ца (к. 1497 – 9 км западно од Вишеграда) и с. Јелачићи (на Дрини – 4 км сјeverозападно од Вишеграда)“¹⁶⁵ и тако се опасно приближиле колонама српских избјеглица које су пристизале у Стари Брод и село Милошевиће.

У истом извјештају је речено да су извиђачки авиони примијетили „да је колона пучанства (народа) са пута Сјемећ–Вишеград кренула на сјевер и код с. Стари Брод (на Дрини 11 км сјeverозападно од Вишеграда) почела се пребацивати на србску страну“¹⁶⁶

Ово је био сигнал да усташки бојовници бруталном силом у Старом Броду доврше започети маскр српских цивила. Они су из више праваца продрли ка Дрини сустизавши успут преостале колоне избјегле српске нејачи и ликвидирајући их на лицу мјеста. Чак се из штурог извјештаја Министарства хрватског домобранства у вези са борбеним дејствима у Босни и Херцеговини од 30. априла могу извући закључци о размјерама поменутог чишћења терена у завршници операције ТРИО I у коме се каже да су „дјелови Њемачких и Хрватских чета са скупином заповједајућег генерала из Србије чистили 29. 4. подручја у окуки р. Дрина и Прача. Остале снаге држе сјеверну обалу Праче, од с. Реновица до виса Боровца (3 км сјeverозападно од Устипраче). Дивизија „Пустерија“ чисти десну обалу р. Дрине између Вишеграда и Међеђе.“¹⁶⁷

„... Народ је почео бјежати пред силном усташком војском. Бјежали, бјежали, а у мене мала ђеца

¹⁶⁴ *Стари Брод – Заборављени злочин* (приредио Александар Савић), ИК „Дабар“ Добрун и ССД „Соко“ Добрун, Вишеград, Добрунска Ријека, 2014, стр. 131/2. Дио свједочења Милована Бакмаза, рођеног 1931, у Соколовићима код Сокоца.

¹⁶⁵ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom IV, knj. 4, d. 135, str. 351

¹⁶⁶ Исто, стр. 352.

¹⁶⁷ Исто, стр. 353.

била, једно од пола године, а друго од годину и по. И двије заове заједно са мном, и оне носиле ћецу. Тако стигосмо на Дрину, у Стари Брод. Народ, који је јачи оде... По цијели дан скелом пребацују преко Дрине, а Дрина велика, из брда у брдо. Чамци препуни људи, а опет по десетеро наваљује, скаче, хоће да преврну чамце... Е, кад је било пред мрак, зауставише се чамци, и народ заноћи крај Дрине. Пада киша, а ја се скрила са ћецом иза неке колибе. Збили се и ћутимо, а крај Дрине само зачујеш запомагање и јауке. Што је народа отишло у Милошевиће, нико се није вратио. Није остало ни пиле, све су побили. А остало је мало на Старом Броду, зато што су нас мало Нијемци заштитили.

Боже сачувај оног времена, патњи и злочина. Ко је оно ишчекао. Усташе нема шта нису радиле, Боже ти мили, саклони и сачувај онијех јада. Те злочине није запамтио нико, што је држава и ратова. И вјекова. Побише онолики народ, а Дрина носи све. Многи су сами скакали у Дрину, нису чекали каму и нож, да им очи и цигерице ваде... Ех, кад се сјетим, најгоре су прошле младе цуре, жалости љута... Похватају се за руке и саме скачу у Дрину. Боже сачувај! Ишла сам касније много пута до Дрине. Никад и нигдје никоме спомена... Боже сачувај..."¹⁶⁸, Ово је још једно од свједочанстава о „заборављеном“ усташком злочину.

Према њемачким документима чишћење терена операцијског простора трајало је све до 30. априла

¹⁶⁸ Стари Брод – Заборављени злочин (приредио Александар Савић), ИК „Дабар“ Добрун и ССД „Соко“ Добрун, Вишеград, Добрунска Ријека, 2014, стр131/2. Дио свједочења Љубице Планинчић (1920) из Сељана, која је живјела у Гучеву код Рогатице.

1942. године. Из дневног извјештаја њемачке команде за Југоисток од 1. маја 1942. између осталог се каже да су њемачке и хрватске трупе Борбене групе „Бадер“ извршиле свој задатак изласком на Дрину и Прачу, да је непријатељ пружао незнатан отпор и да је заробљена извјесна количина оружја и муниције. Даље је речено да је непријатељ запосјео јужну обалу Праче југоисточно од Сарајева, да је италијанска 1. брдска дивизија (Тауринензе), која врши извиђање јужно од Сарајева долазила у додир с непријатељем незнатне јачине и да је италијанска 5. брдска дивизија (Пустерија) спријечила покушај преласка једног броја устаника преко Дрине. У овом извјештају се наводи да је непријатељ претрпио велике губитке.

„Намјера за 1. мај извиђање јужне обале Праче - стварање мостобрана с оне стране Праче - Пацификација простора.“¹⁶⁹

Мада је са овим датумом операција ТРИО I окончана¹⁷⁰ злочини над српским цивилима усташке војске и муслиманске милиције у Источној Босни су настављени посебно у периоду, које је командант њемачких снага на Југоистоку генерал Кунце назвао „Пацификација простора“. А како је она изгледала у причи свједока Риста Боровчанина десетогодишњег дјечака из села Жуљ:

... „Сјећам се, 3. маја 1942. године, стричеви нам кажу да и ми морамо напустити село. Неки побјегоше на Романију у Дубоке долине, а ми опет за оним

¹⁶⁹ Према изводу из дневног извјештаја њемачког команданта за Југоисток: Zbornik podataka I dokumenata NOR-a, tom XII, knj.2 d. 63, str. 346.

¹⁷⁰ Претходно од 1. до 9. априла усташким продором у „лук Дрине“ испуњени су предвиђени задаци операције ТРИО II.

колонама према Дрини. Стриц Јован каза, идемо да се пребацимо у Србију. По мраку стигнемо у Милошевиће. Ујутро дојаха један четнички курир на коњу и онако јури кроз народ па виче: 'Бјежите људи, ево усташа, поклаће и вас као јуче оне у Вишеграду...' Народ се разлети, покушава да скупи стоку па да крене ка Старом Броду, а већ нас стиже усташка коњица. Што оста народа горе у страни и остаде, а што ухватише оно доље према Дрини почеше убијати. Пригоне нас, пригоне Дрини. Силују жене, кољу, одсјецају руке, ноге, ваде очи, бацају малу дјецу увис и дочекују на бајонете. Био је то један страشان ужас и пакао. Народ запомаже и јауче. Људи сами скачу у Дрину, младе цуре посебно. Ми се око мајки груписамо, покушавајући се некако спасити. Одједном сам пао потрбушке међу гомилу побијених и унакажених. Главни покољ је био негдје између 16 и 17 часова по подне. А Дрина мутна, надошла, валовита, пуна лешева. Доносило лешеве и од Вишеграда. То је био невјероватан и страشان приказ...¹⁷¹

Завршном операцијом ТРИО I изолован је простор Источне Босне, који је, сада то можемо са сигурношћу рећи, постао гробница за више хиљада српских цивила, који су настрадали током њемачко-хрватских офанзивних операција вођених од јануара до маја 1942. углавном од припадника усташке: „Црне легије“ Јуре Францетића, локалне муслиманске милиције Зулфа Думаћића, Едхема Хациалића Ефендића и Дом-до легије Мухамеда Хациефендића.

¹⁷¹ *Стари Брод – Заборављени злочин* (приредио Александар Савић), ИК „Дабар“ Добрун и ССД „Соко“ Добрун, Вишеград, Добрунска Ријека, 2014, стр. 123/24. Дио свједочења Риста Боровчанина (1932) из Жуља, настањеног у Педиши код Сокоца.

У њемачким документима нема помена о броју цивилних жртава, мада они у својим извјештајима пишу о њима. Према извјештају о сопственим губицима до 30. априла забиљежено је да је 718. пјешадијска дивизија током операције ТРИО I имала „незнатне губитке“: 1. несталог официра, 24 погинула војника, 28 рањених, 11 несталих и 14 болесних. Баталјон из састава 717. пјешадијске дивизије, који је садејствовао у операцији имао је 4 погинула и 1 рањеног војника.¹⁷² Усташки губици, који су били знатно већи, нису наведени.

У једном извјештају од 30. априла 1942. који је Конзуларно представништво НДХ у Београду послало Министарству вањских послова НДХ у Загребу у вези случаја мајора Дангића, помиње се и злочин у Источној Босни, који је био тема разговора конзула НДХ др Анте Никшића и Феликса Бенцлера њемачког опуномоћеника Министарства спољних послова код војног команданта Србије. Том приликом Бенцлер је изразио своју забринутост због догађаја у Босни ријечима:

„У последње вријеме под притиском муслиманских хорди, иза како је много жена и дјеце поубијано у Босни, око 25.000 жена и дјеце прешло је Дрину и склонило се Србији. Те жене и дјеца зграђају се и при самој помисли на усташе те су избезумљени од страха чим их издалека осјете...“¹⁷³

¹⁷² Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj.2 d. 63, str.346.

¹⁷³ Документ у прилогу са ознаком Архив НОР бр.38/1-4 к. 242. Објављен у чланку: Вељко Мишина, „Дрина као геополитичка и геостратешка метафора“, Зборник радова: *Злочини „Црне легије“ 1942.* ЈУ Археолошки музеј „Римски муницип-

Београд, 30. травња 1942.

V.T. br. 16/42

Predmet: Izvještaj iz Beograda-dostavlja.

МИНИСТАРСТВО ВАНЈЕСНИХ ПОСЛОВА
Одсјек Балкан-Исток

Z a g r e b.

je danas u pratnji podpisnog, kaza je predhodno bilo zakasa-
no, u 12 sati g. Dra Anta Ruzicka radi predstavljanja.

Prilikom razgovora g. Benzler kazao je po prilici
sljedece riječi:

"U posljednje vrijeme pod pritiskom muslimanskih
hordi, iza koga je mnogo Srba i djece poubijano u Bosni. oko
25.000 Srba i djece ubijeno je Drinu i sklonilo se u Srbiju.
Te Srbe i djecu zgrabaју se i pri svakoj prilici na
ustase te su izbegavljani od straha dim ih iz daleka osjete.
Sa Hrvatsku nije dobro što toliko naroda sa njenoj
granici bježi, pošto će polja ostati neobrađena, a ljetina
biti veoma slaba.

*Извјештај Конзуларног представништва НДХ из
Београда Министарству вањских послова НДХ у Загребу*

Усташки злочин био је једна од тема састанка њемачких официра на највишем нивоу у Сарајеву, који је одржан 6. маја 1942. На овом састанку коме су присуствовали: генерал Бадер, генерал Варлимонт, генерал Хорстенау, генерал Ферч, пуковник Кивиш, генералштабни потпуковник Фаферот – било је ријечи о војно-политичкој ситуацији, сарадњи са усташама и Италијанима и даљим мјерама у Источној Босни. Том приликом водио се и овај дијалог:

„Ген. Бадер: Намјера хрватске владе била је искористити свих Срба у Хрватској. Пошто се то показало као немогуће, она је сада спремна на заокрет и уступке. Ово у ствари остаје само теорија пошто воља владе нема утицаја на потчињене. Звјерства, нарочито усташа, и даље трају. Ја ћу убудуће наредити да се пуца на усташе који врше злочине, не из обзира према Србима, већ да би се успоставио мир и што усташе у луку реке Дрине то чине под немачком командом.

Ген. Варлимонт, предлог: убудуће ниједног Хрвата под немачку команду, дати им одређене одсеке.

Ген. Бадер: Ја уопште нисам желео ниједног усташу у Источној Босни. Хрватска влада је то одбила.

Ген. фон Глезе: Ако не престану грозоте у Хрватској, неће никад бити мира. Док се на територији Озрена преговара и дају уступци (признавање српске мањине, слобода вероисповести, учешће у борби против комуниста), наставља се клање српског становништва у Источној Босни.“¹⁷⁴

НАПОМЕНА: Ни овај, ни било који други издвојен став њемачких било војних или цивилних званичника, које смо пренијели из докумената не аболуира ни њих саме ни њемачки Вермахт од злочина који су усташки бојовници починили над српским цивилима у догађајима из 1942, којим се бави ова студија, јер су њемачке команде и војне јединице на терену својим садејством то омогућиле.

¹⁷⁴ Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom XII, knj. 2, d. 70, str. 390-393.

СТАРИ БРОД – СИМБОЛ СТРАДАЊА

Говорећи о злочину над српским цивилима у Источној Босни у рано прољеће 1942. године, не смијемо заобићи чињеницу да је он најављен већ у јануару 1942. године, када је њемачка казнена експедиција, потпомогнута хрватским снагама, у првом реду усташким и милицијским јединицама извршила, напад “у циљу чишћења терена од устаничких банди”. Свој епилог, дјелимично успјешна јануарска акција њемачких и хрватских снага доживјела је у марту и априлу 1942, када су партизанске снаге, нападе српске одбрамбене положаје у рејону Рогатице и Власенице, а затим и Милића, Братунца, Дрињаче и Сребренице, отворивши тако пут усташкој „Црној легији“, која ће у првој половини априла наступајући иза партизанске пролетерске групе продријети до Дрине и извршити злочине над српским цивилима незабијене у послератној југословенској историографији.

Тако је Стари Брод на Дрини, одакле су српске избјеглице са подручја Романије, Сокоца, Олова, Кладња, Хан Пијеска, Рогатице, Борика и других мјеста, послје дивљих чишћења цјелокупног операцијског простора, покушавале да пређу Дрину и по-

траже спас у Србији, постао гробница за више хиљада српске нејачи.

Овај злочин, никако или само узгредно поменути у комунистичкој мемоарској литератури и некритичкој историографији постао је нажалост симбол српског страдања у Источној Босни.

Захваљујући свједоцима догађаја, преживјелим, који су памтили и онима који су препричавали стравичне догађаје о страдању српске нејачи у рано прољеће 1942. године 2008. године је реализована вишедеценијска идеја и достојно, захваљујући дародавцима, обиљежено мјесто масовног страдања српских цивила у подручју села Милошевића и Старог Брода.¹⁷⁵ Спомен капела у Старом Броду започета 2010. године освјештана је 2014. године, а планирана је изградња и Музеја који ће подсјећати генерације на још једну српску голготу и усташки злочин.

О Старом Броду у последње вријеме, пише се често. Захваљујући уложеном труду књижевника и публицисте Момира Крсмановића, чија је породица страдала у овим догађајима, а он као деветогодишњак преживио, злочини усташа виђени очима свједока забиљежени су у неколико његових књига. Исто тако захваљујући приређивачу Александру Савићу, јереју Драгану Вукотићу, новинару Славку Хелети, Сретену Митровићу, новинару Радоју Тасићу, Милици Кусмук, умјетнику Хаци Бранку Никитовићу, Издавачкој кући „Дабар“ из Добруна и архимандриту Јовану Гардовићу појавила се с благословом митрополита Дабробосанског Господина Николаја 2006. године монографија „Стари Брод – Заборављени злочин“,

¹⁷⁵ Стари Брод припада општини Рогатица мада је географски ближе Вишеграду.

у којој су обједињени подаци и сазнања о догађајима везаним за злочин у Старом Броду, дати спискови¹⁷⁶ страдалих и свједочанства преживјелих.

Преживјели, који су успјели избјећи усташку каму, оставили су потресна свједочења о злочинима који су се десили те 1942. године. У Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду истог прољећа забиљежен је већи број изјава о догађајима на простору Источне Босне. Један догађај посвједочило је више преживјелих (AS, G-2 F-8, бр.23,1):

„Оробљене и измучене масе тих бјегунаца стигле су до Старог Брода и ту под ведрим небом чекале прилику да пређу Дрину и бјеже даље у Србију. Један дио њих успио је у томе, али још није била пребачена ни половина народа – а рачуна се да је било у свему 2.000–2.500 душа – када је даљни превоз морао бити обустављен из техничких разлога. Тад је сакупљену масу обузела паника. Пред њима је набујала Дрина без скеле, а иза њих усташе које се примичу... Ту су се дешавали неописиви призори. Свијет је запомагао, трчао безглаво по обали. Једна несрећна жена, избезумљена, бацила је прво своје четворо дјеце у Дрину, а затим и сама скочила. Двије дјевојке, знајући добро усташке поступке са женским свијетом потражиле су такође смрт у Дрини, да би избјегле срамоту...“¹⁷⁷ као и друге, које по причама очевидаца скакале са стијена у Дрину држећи се за руке бирајући добровољно смрт, прије него им усташки злочинци масакрирају тијела.

¹⁷⁶ Додуше, критички несређени, али и непотпуни.

¹⁷⁷ *Стари Брод – Заборављени злочин*, приредио Александар Савић, ИК „Дабар“ Добрун и ССД „Соко“ Добрун, Вишеград, Добрунска Ријека, 2014, стр. 114.

Нажалост, злочин оваквих размјера у послератној Титовој Југославији није завриједио пажњу комунистичке историографије, мада је у партизанској мемоарској литератури помињан. Разлози постоје и они нису само објашњиви прикривањем злочина ради братства и јединства народа у Југославији, већ су у директној вези са прикривањем чињеница о кривци партизанског Врховног штаба и његовог команданта, Оперативног штаба Источне Босне и партизанских јединица и појединаца на терену чији су поступци и акције омогућили злочине усташких бојовника над српским цивилима тог раног прољећа 1942. године.

Споменик у Старом Броду

ЗЛОЧИН У ИМЕ НОВОГ ПОРЕТКА

Говорећи о размјери злочина хрватско-њемачких снага почетком 1942. године, којима су се током априла 1942. прикључили и дијелови италијанских јединица, а који је своју завршницу имао у рејону села Милошевићи и Стари Брод на Дрини, покушали смо, користећи спискове жртава рата који је објавио Музеј жртава геноцида из Београда, на основу нешто допуњеног и дјелимично коригованог списка из пописа жртава рата од 6. априла 1941. до 15. маја 1945. године¹⁷⁸, који је обављен од новембра 1964. до априла 1965. године, да извучемо именом и бројем углавном страдале српске жртве, које се могу довести у везу са догађајима из прве половине 1942. о којима говори ова књига.

Свјесни да овај попис није задовољио ни његове наручиоце Савезно извршно вијеће СФРЈ и да је убрзо стављен *ad acta* и да су тек 1992. његови резултати постали доступни јавности, да је према процјени обухватио само 56-59% жртава рата од 6. априла 1941 до 15. маја 1945. не обухватајући све категорије страдалих¹⁷⁹, покушали смо да на бази

датих спискова за оне жртве које се могу довести у везу усташко-њемачких злочина и процјене, одредимо приближан број могућих жртава у општинама које су биле дио операцијског простора те 1942, а које су подведене под категорију страдалих у директном терору од усташа или Нијемаца. Нисмо узимали у обзир припаднике НОБ страдале 1942. и припаднике ЈВуО, којих и нема на њему, јер се не може утврдити како су и од кога страдали.

Пописом и бројем жртава само 1942. обухватили смо општине Кладањ, Олово, Пале, Соколац, Хан Пијесак, Власеницу са Милићима, Братунац, Сребреницу, Рогатицу и Вишеград.

Пописом и бројем жртава нисмо обухватили горњодринске општине: Фоча, Горажде, Чајниче и Рудо.

Укупни број цивилних жртава који се може довести у везу са усташко-њемачким злочинима, који су се десили за вријеме извођења војних операција почетком 1942., које су имале за циљ „чишћење терена од Срба“ према расположивим непотпуним подацима је 4.765 углавном Срба. Ако овај број не обухвата ни 60% од укупног броја страдалих онда можемо приближно одредити број цивилних жртава, који је за око 40% већи и износио би 6.671¹⁸⁰, без припадника оружаних формација два покрета отпора од којих учеснике НОБ нисмо уврстили у овај број, а број страдалих припадника ЈВуО није познат, јер пописом није био обухваћен.

¹⁸⁰ Од општина које смо обухватили пописом највише страдалих – цивилних жртава има Власеница са Милићима 1189 односно 1664, затим Соколац 779 (1090), Братунац 604 (845), Рогатица 588 (823), Сребреница 532 (645), Пале 344 (481), Олово 277 (387), Хан Пијесак 264 (369), Кладањ 121 (169), Вишеград 37 (52) и Дрињача 30 (42)

¹⁷⁸ Музеј жртава геноцида Београд – Попис жртава рата 1941-1945.

<http://www.muzejgenocida.rs/images/ZrtvePub/BiH.pdf>

¹⁷⁹ Па ни убијене цивиле од стране партизана.

ФОТО-ПРИЛОЗИ

Фотографије су преузете из зборника радова:
ЗЛОЧИНИ „ЦРНЕ ЛЕГИЈЕ“ 1942.
 (ЈУ Археолошки музеј „Римски муниципиум“,
 Склани и Музеј жртва геноцида, Београд 2016,
 стр 117–139)

„Болови наши су неизмјерни. Јецнај ситне дечице, вапај ојађених удовца и сиротица вапију до самог неба, а тиме више се стежу наше песнице и јача жеља за праведном осветом. Описаћу Вам само оно што сам својим очима видео и што су забиљежили и фотографисали моји четници.

„Убијали сте наш беспомоћни народ на најјезивије начине. Наишли смо на непокопана тјела мученика и плакали. Ноге и руке им пребијене, очи ископане ножем, језик, усне, нос и уши одсечени, кроз главу им пробијене гвоздене шипке, а у лобање забијани клини. Многи живи огуљени до појаса, потковани коњским потковицама и тестерисани живи или им је срце живима извађено. Поливали су их кључалом водом да им лакше кожу огуле, браде и бркови почупани, прсти на рукама одсечени да би ове мученике натерали да сами пију из рана своју крв. Многима је месо сечено на коцке, а да не говорим о безброј силованих жена и дјевојака, које су после распорили преко целог тјела, пресецајући им дојке и испод њих провлачили руке са одсеченим прстима. У једном селу нашли смо две главе српских жена стављене у посуду и испечене у пећи. Изложене да их народ види и биће сачуване, као и безброј фотографија свих ових злочина да служе за доказ свега што је до сада српски народ преживио. А да и не говоримо о броју наших домова запаљених са укућанима унутра...

...У својим новинама ме називате вођом комунистичке и разбојничке банде. Да нисам комуниста никада био то ми моја прошлост доказује, а да нисам вођа разбојника најбољи је доказ што се борим са мојим храбрим четницима против разбојника, злочинаца и крволока. Вријеме ће казати свој суд о сваком од нас, а увјерен сам да се никада нећу застидети што се борим, док многи од вас неће смети изаћи ни на светло дана. Уколико још преживи своју човјечанску и националну срамоту“

Извод из писма мајора Јездимира Дангића неименованом команданту хрватске војске у Зворнику од 30. октобра 1941.¹

Извод из Дангићевог писма од 30. 10. 1941.¹⁸¹

¹⁸¹ Историјски архив Србије, БДС, досије Јездимира Дангића Д-254, стр. 80-84

Муслимани из „Црне легије“, Сребреница 1942

Злочин „Црне легије“

Злочин „Црне легије“

Злочин „Црне легије“

Злочин „Црне легије“

Злочин „Црне легије“

Злочин „Црне легије“

Злочин „Црне легије“

Српске избјеглице из Подриња 1942.

Српске избјеглице из Подриња 1942.

Српске избјеглице из Подриња 1942.

Српске избјеглице из Подриња 1942.

Српске избјеглице из Подриња 1942.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

AVII, Ča, K.231, reg. br. 24/06 (BH- H- 60).

AVII, Ča, K-170, f.2.

AVII, Ča, K. 299, reg..br. 1/1.

Arhiv NOR бр.38/1-4 к. 242

Историјски архив Србије, БдС, досије Јездимира Дангића Д-254.

ОБЈАВЉЕНА ГРАЂА

Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, TOM II, knj.3.

Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, TOM IV, knj. 4

Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, TOM XII, knj. 2

Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, TOM XIV, knj.1,

Попис жртава рата 1941-1945 (СР Босна и Херцеговина ПДФ документ):

<http://www.muzejgenocida.rs/images/ZrtvePub/BiH.pdf>

ПЕРИОДИКА

Večernji list, 9. (april) 2013; Kako je Jure Francetić izbio na Drinu – V dio feljtona po knjizi *“Ustaška vojnica”* (autori: Amir Obhodaš, Mario Werhas, Bojan Dimitrijević, Zvonimir Despot), Despot infinitus d.o.o., Zagreb, 2013.

Предраг Остојић „Титова (зло)употреба добровољачких јединица 1942“, *“Дабар”* - часопис Митрополије Дабробосанске) бр. 51, Добрун 2016, стр 54-58.

ЛИТЕРАТУРА

Danilović Uglješa, *Sjećanja III (Članci i ratni dnevnik)*, Beograd, 1987.

Dimitrijević Bojan B. *„Ustaška vojska Nezavisne države 1941-1945*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2016.

Суђење Јездимиру Дангићу 1947. у Сарајеву¹⁷⁸

“ДАНГИЋ ЈЕ ДОЖИВИО СУДБИНУ КАО И
ЊЕГОВ СРПСКИ НАРОД КОЛИ ЈЕ СТРАДАО
ТОКОМ ЦИЈЕЛОГ 20. ВИЈЕКА“.
(Др Вељко Ђурић)

¹⁷⁸ Музеј историје Југославије, Инв. бр. 13332.

Ђукановић Перо, *Устанак на Дрини: записи Пере Ђукановића*, приредио Здравко Антонић, Београд 1994.

Николић Коста, *Италијанска војска и четници у Другом светском рату 1941-1943*, Београд, 2009.

Ђурић Мишина Вељко, *Нови прилози за биографију војводе Јездимира Дангића*, „Нова Србија“, Београд 1997.

Казимировић Васа, *НДХ у светлу немачких докумената и дневника Глеца фон Хорстенауа 1941-1945*, Нова књига - Народна књига, Београд 1987.

Hamović Miloš, *Dobrovoljačka vojska Jugoslavije u sastavu oružanih snaga NOP-a*, Музеј Фочанског периода НОВ-е, „Svetlost“ Kragujevac, Музеј револуције БиН, Сарајево, 1983.

Horstenau Glez fon, *Između Hitlera i Pavelića*, Pravoslavna reč, Novi Sad 2013.

Чолаковић Родољуб, *Записи из ослободилачког рата*, књ. 2.

Зборник *Стари Брод – Заборављени злочин* (приредио Александар Савић), ИК „Дабар“ Добрун и ССД „Соко“ Добрун, Вишеград, Добрунска Ријека, 2014.

Зборник радова *Горње Подриње у зиму 1941-1942*, Свет књиге, Београд 2011.

Зборник радова *Злочини „Црне легије“ 1942*. ЈУ Археолошки музеј „Римски муниципиум (Скелани) и Музеј жртава геноцида Београд 2016, стр 117-139

ФОТОГРАФИЈЕ У ПРИЛОГУ

Вељко Ђурић Мишина, *Дрина као геополитичка и геостратешка метафора*“, у зборник радова: *Злочини „Црне легије“ 1942*; ЈУ Археолошки музеј „Римски муниципиум (Скелани) и Музеј жртава геноцида, Београд 2016, стр 117- 139.

Музеј историје Југославије, Инв.бр. 13332-

ПОГОВОР

О СТАРОМ БРОДУ И СТРАДАЛНИЧКОМ СРПСКОМ ПОДРИЊУ

Период 1941–1945. у историји српског народа препун је белина и мрља – недоречености, контроверзи, митова. Ти сложени догађаји и процеси посебно су били драматични на територији Независне Државе Хрватске (НДХ), где је грађански рат, поред идеолошке, попримио националну и верску димензију. Подизање на оружје и устанак 1941. за Србе у Босни и Херцеговини било је и животно питање, како би се одбранили од усташког терора и спречили истребљење којем су били изложени. Сви су се сврстали у један фронт против окупатора, чија је власт већ у летњим месецима те године била озбиљно уздрмана. Посебан успех српски родољуби забележили су у Подрињу, где је низом акција, поготово оних које су предводили официри на челу с мајором Јездимиром Дангићем, настала и пространа слободна територија ослоњена на ослобођене пределе у Србији. Међутим, долазак зиме и појачања непријатељу с једне стране, али и расцеп међу устаницима с друге, допринели су већ у пролеће 1942. губитку свега што је претходне године тешко стечено. Уз губљење ослобођених крајева умножавале су се и жртве, које су сада падале и у српско-српском судару. Година 1942. за српски народ Подриња и сарајевско-романијског подручја протекла је у знаку покоља, паљевине и збегова сличних онима које су њихови преци преживљавали у 19. веку.

Већ јануар 1942. био је испуњен борбама и страдањима устаника, у фебруару је пропао покушај мајора Дангића о изузимању Источне Босне из надлежности и система НДХ и њено евентуално прикључење „Недићевој“ Србији, март је обележио дефинитивни раскол у редовима устаника и њихове међусобне борбе. Наредио је Јосипа Броза Другој пролетерској бригади да ликвидира четничке снаге на правцу својих дејстава и њени успеси у том смислу јесу допринели да комунисти елиминишу конкуренте у сукобу око превласти у Источној Босни, али су и уздрмали свеукупну одбрану пред одлучујуће сукобе са окупаторским и усташким снагама. Када су Немци у априлу заробили и лидера националног покрета отпора, мајора Дангића, одбрана је била обезглављена – и то пред сам почетак операција „чишћења“ Подриња од устаника, које се добрим делом претворило и у етничко чишћење ових простора од српског народа, Усташка „Црна легија“ (1. стајаћи дјелатни сдруг усташке војнице), која је у операцији „Трио“ представљала ударну песницу у борби против српских побуњеника иза себе је посејала пустош и смрт. После низа злочина над цивилима у области Романије и Рогатице, та јединица је уз подршку муслиманских снага у више наврата од марта до маја 1942. пресецала српске збегове надомак Дрине и масакрирала цивиле који су се кретали у њој. Најмасовнији, и у народном сећању најупечатљивији, били су злочини у Милошевићима и Старом Броду.

Из државе помирења која је успостављена 1945. изгнани су сви *зли дуси* прошлости, који би на било који начин пореметили унутрашњу политику и владајуће односе. Тако је и покољ у Старом Броду, једнако као и херцеговачке јаме или покољи широм НДХ, био потиснут и безмало предат забораву. Тек почетком 1990-их, после скоро пола века, „провалиле“ су у

народу приче и забрањена сећања, које су испрва стварале готово митолошку слику страдања. Кроз причу о Старом Броду сазнало се о спаљенима у кућама крај Вишеграда, о покланима на Дрини – где су чак и немачки војници били принуђени да местимично отварају ватру на хрватске снаге не би ли их одлучили од злочина, о масовном скакању девојака у Дрину, које су одабрале смрт у подвигу не би ли одбраниле своју част, што – када узмемо у обзир и заједничко скакање девојака у Мораву 1815 – представља јединствену *идентитетску слику*.

Историчару Предрагу Остојићу припада заслуга што је на једном месту сабрао сва избледела сећања и варљиве успомене и покушао да издвоји историјско у њима, а затим да на бази бројних извора реконструише читав мозаик догађаја у Источној Босни у пролеће 1942. године. Он све описане догађаје поставља у њихов историјски контекст, упоређује са документима и релевантном грађом, анализира узроке и последице *подринског покоља*. Посебно је значајно што је тежиште свог истраживања, из којег је потом и извлачио закључке, аутор ставио на немачку грађу, где окупатор понекад делује и као хладнокрвни, иронични али и поуздани посматрач у крвавом сукобу међу народима (или народом) који на овим просторима дели судбину вековима. Неки од цитираних докумената по први пут се дају на увид јавности. Такође, значајан је и Остојићев покушај да, критички вреднујући документе, дође до броја жртава у покољу који је своју завршницу и врхунац имао у рејону села Милошевићи и Стари Брод. Не полазећи од цифара које у статистици делују високо, а људски живот вреднују ниско, Предраг Остојић је показао посебан пијетет према стварним српским жртвама. Полазећи од анализе пописа жртава из 1964. (који, уистину, једва да је обухватио више од

половине процењених људских губитака) он долази до 4.765 имена „која би се могла довести у везу“ са злочинима на Дрини. Иако су потребна додатна истраживања на ову тему, Остојићева анализа и поименични списак дају нам за то солидну основу и први конкретан покушај да се, у овом случају, из хладних бројева издвоје *идентитети жртава* и њихове трагичне судбине.

Уз то, Предраг Остојић утврђује прецизну хронологију догађаја, која нам је неопходна за разумевање читавог историјског контекста у којим су се они одиграли. Такође, даје нам низ упечатљивих фотографија, својеврсних докумената, које саме за себе, свака појединачно, говоре о патњама *последњег српског збега и сеобе из Источне Босне*. Зато, заокружена слика злочина у Старом Броду не представља тек једну локалну тему или пак студију случаја – којом се ова прича исцрпљује и затвара, већ треба да буде пример и подстицај за истраживање свеукупног страдалништва српског Подриња у 20. веку.

Немања Девећ

О АУТОРУ

Предраг В. Остојић, рођен је у Рудом 1959. године. Студије историје завршио на Филозофском факултету у Београду.

Објавио историјске студије:

Заробљавање генерала Михаиловића, (пет издања) Београд 2010–2012, Добрун, 2015–2016;

Горњодрински офанзивни фронт 1914, Београд 2014;

Црногорска Санџачка војска на Горњо-дринском фронту 1914–1915, Београд, 2016;

Рудо у Великом рату 1914–1918, Београд, 2018.

Предраг Остојић се бави и књижевним радом. Објавио књигу пјесама *Пуна празнина* (1990). и роман *Чичина прича (или) Страдање српско*, (седам издања) Београд 2006–2016 – награда „Драгиша Кашиковић“ 2008.

У историјским и књижевним часописима, као и на интернет порталима објавио више историјских чланака и књижевних прилога.

Уредник је интернет портала:

www.savremenaistorija.com.

САДРЖАЈ

УВОД	5
ЊЕМАЧКО-ХРВАТСКА ОФАНЗИВА У ЈАНУАРУ 1942. ГОДИНЕ	9
ПРЕГОВОРИ О ИЗУЗИМАЊУ ТЕРИТОРИЈЕ ИСТОЧНЕ БОСНЕ ОД НДХ.....	31
СЛАБЉЕЊЕ ОДБРАМБЕНОГ ФРОНТА – ПАРТИЗАНСКИ НАПАДИ НА ЧЕТНИКЕ	42
ПРИПРЕМЕ ЗА ОФАНЗИВУ НА ИСТОЧНУ БОСНУ У ПРОЉЕЋЕ 1942.	51
САДЕЈСТВО ПАРТИЗАНА И УСТАША У НАПАДИМА НА ЧЕТНИКЕ	56
ОФАНЗИВА НА ИСТОЧНУ БОСНУ И ЗАРОБЉАВАЊЕ МАЈОРА ДАНГИЋА	64
ИЗВЈЕШТАЈИ О ЗЛОДЈЕЛИМА ФРАНЦЕТИЋЕВЕ „ЦРНЕ ЛЕГИЈЕ“	74
МАСОВНИ ПОКОЉ СРПСКИХ ЦИВИЛА У СТАРОМ БРОДУ	89
СТАРИ БРОД – СИМБОЛ СТРАДАЊА	100
ЗЛОЧИН У ИМЕ НОВОГ ПОРЕТКА	104
ФОТО-ПРИЛОЗИ	107
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	119
 <i>ПОГОВОР</i>	
Немања Девећ: <i>О СТАРОМ БРОДУ И СТРАДАЛНИЧКОМ СРПСКОМ ПОДРИЊУ</i>	121
О АУТОРУ	125

Предраг В. Остојић
УСТАШКИ ЗЛОЧИН У СТАРОМ БРОДУ
КОД ВИШЕГРАДА 1942.
У СВЈЕТЛУ ЊЕМАЧКИХ ДОКУМЕНАТА

Издавач
СВЕТ КЊИГЕ
 Београд
www.svetknjige.net

Уредник
 Стево Ћосовић

Рецензенти
 Немања Девећ
 Бојан Б. Димитријевић

Штампа
 ДОНАТ-ГРАФ
 Београд

Штампано у 500 примерака 2019. године
 – прво издање –

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.322.5(=163.41)(497.6)"1942"

341.485(=163.41)(497.5)"1942"

94(497.6 Стари Брод)"1942"

ОСТОЈИЋ, Предраг В., 1959 –

Усташки злочин у Старом Броду код Вишеграда
1942: у свјетлу њемачких докумената / Предраг В. Осто-
јић. – 1. изд. – Београд: Свет књиге, 2019 (Београд: До-
нат-граф). – 127 стр. : илустр. ; 21 цм. – (Едиција Доку-
менти / [Свет књиге, Београд]

Тираж 500. – Стр. 121–124: О Старом Броду и стра-
далничком српском Подрињу / Немања Девећ. – О ауто-
ру: стр. 125. – Напомене и библиографске референце уз
текст. Библиографија: стр. 119–120

ISBN 978–86–7396–698–4

а) Жртве рата – Срби – Стари Брод – 1942

б) Усташе – Злочини – Стари Брод – 1942

ц) Стари Брод - 1942

COBISS.SR-ID 276120076

Историчару Предрагу Остојићу
припада заслуга што је на једном
месту сабрао сва избледела сећања
и варљиве успомене и покушао
да издвоји историјско у њима, а
затим да на бази бројних извора
реконструише читав мозаик догађаја
у Источној Босни у пролеће 1942.
године. Он све описане догађаје
поставља у њихов историјски
контекст, упоређује са документима
и релевантном грађом, анализира
узроке и последице *подринског*
покоља. /.../

Неки од цитираних докумената по
први пут се дају на увид јавности.
Такође, значајан је и Остојићев
покушај да, критички вреднујући
документе, дође до броја жртава
у покољу који је своју завршницу
и врхунац имао у рејону села
Милошевићи и Стари Брод.

Из поговора Немање Девећа

СВЕТ КЊИГЕ